

Het gebruik van de voorkeurstem bij de parlementsverkiezingen van 13 juni 1999

Jozef SMITS

Licentiaat in de Politieke Wetenschappen

en Bram WAUTERS

Assistent aan de Afdeling Politologie van de Katholieke Universiteit Leuven

Inleiding

De parlementsverkiezingen van 13 juni 1999 - "de moeder van alle verkiezingen" - waren de tweede verkiezingen waarbij de kiezer voor de verkiezing van het federale parlement en de gewestassemblees een meervoudige voorkeurstem kon uitbrengen. De vergelijking van het voorkeurstemgedrag met dat van 1995 kan bijgevolg onder betere voorwaarden gemaakt worden ¹.

In 1995 werd de analyse bemoeilijkt omwille van de vermelde wijziging van de kieswetgeving. Niet alleen kon de kiezer meer dan één voorkeurstem uitbrengen, ook de berekening van het voorkeurstemmenpercentage onderging een belangrijke wijziging ². Sedert 1995 vermelden de verkiezingsuitslagen niet alleen het aantal naamstemmen dat de kandidaten behaalden, maar ook het aantal stembiljetten waarop één of meer voorkeurstemmen werden uitgebracht. Vóór 1995 gebeurde dat niet omdat het aantal stembiljetten waarop alleen voor een kandidaat-opvolger was gestemd niet werd meegedeeld. Als gevolg hiervan was het voorkeurstemmenpercentage in feite een onderschatting van het werkelijk uitgebrachte aantal voorkeurstemmen. In de bijdrage van 1995 werden daarom twee percentages vermeld: dat volgens de oude berekeningswijze (waarbij de voorkeurstembiljetten voor één of meer opvolgers niet werden meegeteld) en dat vol-

1 Voor de publicaties en artikelen over het gebruik van de voorkeurstem bij vorige verkiezingen zie:

W. DEWACHTER, *De wetgevende verkiezingen als proces van machtsverwerving in het Belgisch politiek bestel*, Antwerpen, 1967, p. 273-276.

W. DEWACHTER, M. DEWEERDT, *De parlementsleden naar hun voorkeurstemmen bij de verkiezingen van 1961, 1965, 1968, 1971 en 1974*. Afdeling Politologie, Documentatiebundel nr. 2, 1975, 33 p.

M. DEWEERDT, De personale keuze bij de parlementsverkiezingen van 17 april 1977. *Res Publica*, 1977, nr. 3, p. 331-341.

M. DEWEERDT, Het gebruik van de voorkeurstem bij de parlementsverkiezingen van 17 december 1978. *Res Publica*, 1979, nr. 2, p. 331-341.

L. DE WINTER, Het gebruik van de voorkeurstem bij de parlementsverkiezingen van 8 november 1981. *Res Publica*, 1982, nr. 1, p. 151-163.

M. VERMINCK, Het gebruik van de voorkeurstem bij de parlementsverkiezingen van 13 oktober 1985. *Res Publica*, 1986, nr. 2, p. 235-260.

E. DAS, De stagnatie van de voorkeurstemmen op 13 december 1987. *Res Publica*, 1988, nr. 1, p. 51-71.

E. DAS, De personale keuze bij de parlementsverkiezingen van 24 november 1991. *Res Publica*, 1992, nr. 2, p. 155-173.

J. SMITS en I. THOMAS, Het gebruik van de meervoudige voorkeurstem bij de parlementsverkiezingen van 21 mei 1995. *Res Publica*, 1998, nr. 1, blz. 127-168.

B. WAUTERS, *De kracht van de voorkeurstem in stad en dorp. Een analyse bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1994 in Vlaanderen*. Leuven, 2000, 64 blz.

2 J. SMITS en I. THOMAS, *a.w.*, blz. 127-132.

gens de nieuwe berekeningswijze (waarbij alle voorkeurstembiljetten werden meegeteld). In deze bijdrage wordt vrijwel uitsluitend met de nieuwe berekeningswijze gewerkt.

Een tweede reden waarom de vergelijking met 1995 "zuiverder" is, is dat het Vlaams en Waals Parlement op 13 juni 1999 voor de tweede keer rechtstreeks verkozen werden.

De betere vergelijkingsmogelijkheden gelden niet voor het Europees Parlement. De beslissing om bij parlementsverkiezingen de meervoudige voorkeurstem in te voeren, dateert immers van na de Europese verkiezingen van 1994. Bij de vergelijking van de voorkeurstemmenpercentages voor deze verkiezingen moet er bijgevolg rekening worden gehouden met de bovenvermelde verschillende berekeningswijzen.

I. Algemeen

De analyse van de parlementsverkiezingen van 1995 toonde aan dat de invoering van de meervoudige voorkeurstem er meer kiezers toe aanzette om een voorkeurstem uit te brengen. Bij de verkiezingen van Kamer en Senaat werd een reële stijging van 5.1 procentpunten (pcpt.) van het voorkeurstemmenpercentage vastgesteld. Globaal bracht in 1995 bij de verkiezingen van het federale parlement en de twee gewestassemblees 58.5 % van de kiezers een voorkeurstem uit³. Tellen we daarbij de voorkeurstemmen uitgebracht bij de Europese verkiezingen in 1994, dan bedraagt het algemene voorkeurstemmenpercentage voor de vijf assemblees samen 56.9%.

Op 13 juni 1999 bracht voor de verkiezingen van het Europees parlement, het federale parlement, het Vlaams en het Waals parlement 60.9% van de kiezers een voorkeurstem uit, het hoogste percentage ooit en een stijging van 4.0 pcpt. in vergelijking met de vorige verkiezingen (Tabel I). Deze stijging is slechts voor één derde toe te schrijven aan de Europese verkiezingen waarbij zoals vermeld voor het eerst een meervoudige voorkeurstem kon uitgebracht worden. Zonder de Europese verkiezingen bedraagt de stijging t.o.v. 1995 2.7 pcpt.

De voorkeurstemmenkiezer bracht op 13 juni 1999 gemiddeld 1.73 naamstemmen uit tegenover 1.58 bij de vorige verkiezingen. De Europese verkiezingen verklaren deze toename. Worden deze verkiezingen niet mee gerekend, dan werden er op 13 juni gemiddeld 1.71 naamstemmen uitgebracht, minder dan in 1995 toen voor de vier assemblees 1.76 naamstemmen werden uitgebracht.

3 J. SMITS en I. THOMAS, *a.w.*, blz. 132-133.

TABEL I

Overzicht van het aantal geldige stemmen, voorkeurstembiljetten en naamstemmen op 13 juni 1999

	Geldige stemmen	Voorkeurstembiljetten	Naamstemmen
Europees Parlement	6.223.142	3.719.657	6.746.656
Kamer	6.215.975	3.720.433	6.090.849
Senaat	6.194.391	3.950.571	7.076.444
Vlaams Parlement	3.883.179	2.310.593	4.058.234
Waals Parlement	1.905.239	1.171.600	1.858.330
Totaal	24.421.926	14.872.854	25.830.513
	100%	60.9%	1.73

De uitsplitsing van de voorkeurstembiljetten geeft weinig verschillen te zien met 1995: 70% van de kiezers bracht op 13 juni alleen een voorkeurstem uit op één of meer kandidaat-titularissen, bijna 20 % voor één of meer kandidaat-titularissen en één of meer kandidaat-opvolgers en iets meer dan 10 % van de kiezers voor één of meer kandidaat-opvolgers (Tabel II).

De regering-Verhofstadt besliste om bij parlementsverkiezingen de afzonderlijke lijst van kandidaat-opvolgers af te schaffen. De gevolgen van deze afschaffing op het kiesgedrag kunnen moeilijk ingeschat worden. Sommige partijen zetten om electorale en andere redenen hun kopstukken op verschillende lijsten ⁴. Voorbeelden hiervan zijn J. Vande Lanotte (SP) en H. De Croo (VLD) die op 13 juni in hun kieskring de lijst trokken voor de Kamer, laatste opvolger waren voor het Vlaams Parlement en ook nog eens opvolger voor het Europees Parlement. Als opvolger behaalden ze een voorkeurstemmenaantal dat ver boven het gemiddelde ligt ⁵. Dergelijke resultaten vertekenen de gevolgen van de afschaffing van de afzonderlijke opvolgerslijst. In het algemeen stellen we vast dat er meer kiezers zijn in Wallonië dan in Vlaanderen die alleen maar voor een kandidaat-opvolger stemmen: resp. 12.3 tegenover 8.9%. De verklaring hiervoor moet wellicht gezocht worden in het feit dat in sommige Waalse kieskringen er meer kandidaat-opvolgers zijn dan kandidaat-titularissen en de kiezer in Wallonië mak-

⁴ Men kan niet tegelijk kandidaat zijn voor Kamer en Senaat (artikel 118 van het Kieswetboek), maar alle andere combinaties van gelijktijdige kandidaatstelling voor Kamer of Senaat en de andere parlementaire assemblees zijn wel mogelijk.

⁵ Als opvolger rijven deze kopstukken niet alleen veel stemmen binnen voor hun partij, het is bovendien ook een manier om het maximum toegelaten bedrag aan verkiezingsuitgaven te verhogen. Zo mocht J. Vande Lanotte als opvolger voor het Europees Parlement maximum 2.935.904 BEF uitgeven. Indien hij alleen kandidaat zou zijn geweest voor de Kamer zou dit 725.612 BEF geweest zijn. Uiteindelijk gaf Vande Lanotte 2.099.665 BEF uit aan persoonlijke verkiezingsuitgaven en bleef hiermee binnen de grenzen van het maximaal uit te geven bedrag. Zie *De verkiezingsuitgaven van de politieke partijen en de individuele kandidaten voor de verkiezingen van de federale Kamers, het Europees Parlement en de Gewest- en Gemeenschapsraden van 13 juni 1999. Verslag namens de Controlecommissie betreffende de verkiezingsuitgaven en de boekhouding van de politieke partijen*, Kamer van volksvertegenwoordigers, Zitting 1999-2000, Gedr. St. 0459/001, Senaat, Zitting 1999-2000, Gedr. St. 2-350/1.

kelijker geneigd is om ook de afzonderlijke opvolgerslijst in ogenschouw te nemen wanneer hij zijn stem uitbrengt.

TABEL II
De soorten voorkeurstembiljetten uitgesplitst ⁶

	VKSB1	VKSB2	VKSB3
Europees Parlement	2.473.208	784.283	462.166
Kamer	2.564.313	744.363	411.757
Senaat	3.147.919	594.259	208.393
Vlaams Parlement	1.616.872	453.126	240.595
Waals Parlement	701.040	282.946	187.614
Totaal in n	10.503.352	2.858.977	1.510.525
Totaal in % (1995)	70.6 (71.5)	19.2 (19.0)	10.2 (9.5)

Tabel II maakt duidelijk dat er voor de Senaat aanzienlijk minder op opvolgers wordt gestemd. Zowel het aandeel voorkeurstembiljetten met naamstemmen voor titularissen en opvolgers als het aandeel voorkeurstembiljetten met naamstemmen voor opvolgers alleen ligt voor deze assemblee met resp. 15.0% en 5.3% aanzienlijk onder het algemene aandeel. De redenen hiervoor zijn tweërlei. De opvolgers op de Senaatslijst zijn meestal kandidaten met een geringe naambekendheid en de grote kieskringen voor deze assemblee zijn voor hen nadelig. Dat geldt niet voor de Europese verkiezingen, vermits de kandidaten voor deze assemblee tegelijk kandidaat kunnen zijn op een Kamer- of de Senaatslijst. Bij de opvolgers op de lijsten voor de Europese verkiezingen treffen we verscheidene belangrijke kandidaten voor Kamer en Senaat aan (b.v. S. De Clerck voor de CVP, J. Vande Lanotte voor de SP, J.-M. Dehousse voor de PS, H. De Croo voor de VLD, M. Aelvoet voor Agalev en V. Decroly voor Ecolo). Dat er bij de Europese verkiezingen meer dan gemiddeld voor opvolgers wordt gestemd is tevens een gevolg van het groter aantal opvolgers: 14 in het Nederlands kiescollege en 10 in het Frans kiescollege. Op de Senaatslijsten kunnen maximaal 6 opvolgers staan.

II. Het gebruik van de voorkeurstem bij de parlementsverkiezingen van 13 juni 1999

A. Het gebruik van de voorkeurstem voor de verkiezingen van het Europees Parlement

Bij de verkiezing voor het Europees Parlement werden 6.223.142 geldige stembiljetten geteld, waarvan 2.503.485 lijststembiljetten en 3.719.657 voorkeurstembiljetten (Tabel III). In relatieve cijfers uitgedrukt wil dit zeggen dat 59.8% van de kiezers die geldig stemden een enkelvoudige of meervoudige naamstem uit-

⁶ VKSB1 zijn de voorkeurstembiljetten waarop voor één of meer kandidaat-titularissen is gestemd; VKSB2 zijn de voorkeurstembiljetten waarop zowel voor één of meer kandidaat-titularissen als voor één of meer kandidaat-opvolgers is gestemd; VKSB3 zijn de voorkeurstembiljetten waarop alleen voor één of meer kandidaat-opvolgers is gestemd.

bracht. In vergelijking met 1994 betekent dit een aanzienlijke stijging van 12.1 pcpt. volgens de nieuwe berekeningswijze en van 4.6 pcpt. volgens de oude berekeningswijze (m.a.w. zonder de stembiljetten met alleen naamstemmen voor de kandidaat-opvolgers mee te tellen). In absolute cijfers brachten 602.603 kiezers meer dan in 1994 een voorkeurstem uit.

TABEL III

Het gebruik van de voorkeurstem voor de verkiezingen van het Europees Parlement

Geldige stemmen	Voorkeurstem-Biljetten	%	+/- 94 nieuwe berekeningswijze	+/- 94 oude berekeningswijze
6.223.142	3.719.657	59.8	+12.1	+4.6

B. *Het gebruik van de voorkeurstem voor de verkiezingen van Kamer en Senaat*

Bij de verkiezing van de leden van de Kamer van volksvertegenwoordigers werden 6.214.074 geldige stembiljetten geteld, waarvan 2.495.542 lijststembiljetten en 3.720.433 voorkeurstembiljetten (Tabel IV). In relatieve cijfers uitgedrukt wil dit zeggen dat 59.8% van de kiezers die geldig stemden een enkelvoudige of meervoudige naamstem uitbracht, een relatieve stijging van 2.9 pcpt. en in absolute cijfers van 268.255 in vergelijking met 1995.

TABEL IV

Het gebruik van de voorkeurstem voor Kamer en Senaat

	Geldige stemmen	Voorkeurstem-biljetten	%	+/- 95
Kamer	6.214.074	3.720.433	59.8	+2.9
Senaat	6.194.371	3.950.571	63.8	+4.4

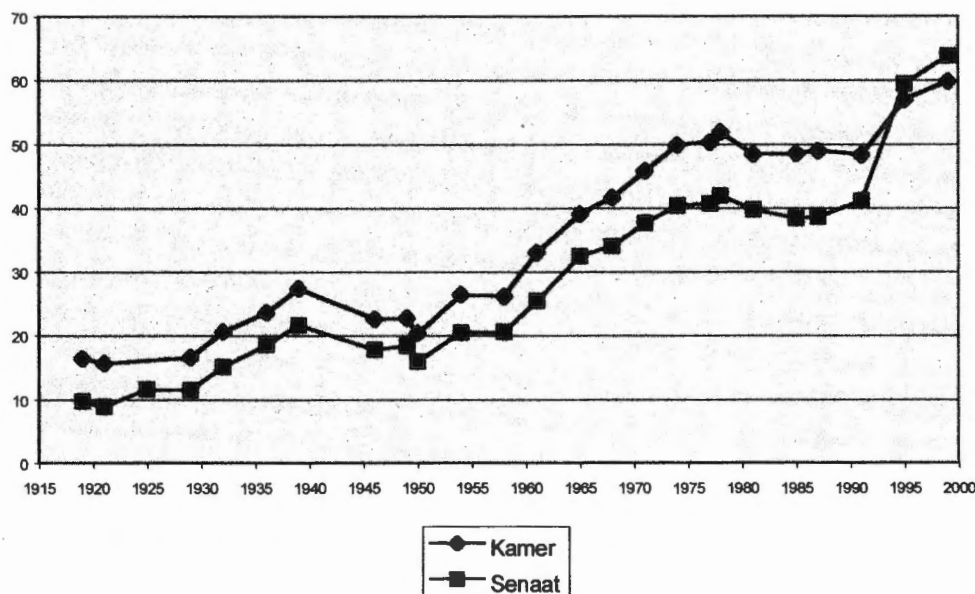
Bij de verkiezing van de leden van de Senaat werden 6.194.371 geldige stembiljetten geteld, waarvan 2.243.780 lijststembiljetten en 3.950.571 stembiljetten met één of meer naamstemmen. In relatieve cijfers uitgedrukt wil dit zeggen dat 63.8% van de kiezers die geldig stemden een enkelvoudige of meervoudige naamstem uitbracht. In vergelijking met 1995 betekent dit na de aanzienlijke stijging bij deze verkiezingen andermaal een betekenisvolle toename: in relatieve cijfers van 4.4 pcpt. en in absolute cijfers van 388.952.

Net als in 1995 werd voor de Senaat meer per voorkeur gestemd dan voor de Kamer. Het verschil tussen Senaat en Kamer nam toe van 2.5 tot 4.0 pcpt. De persificatietrend bij de Senaatsverkiezingen die reeds bij de verkiezingen van 1995 manifest zichtbaar was, zet zich dus verder door. De organisatie van deze verkiezingen in twee grote kiescolleges en het feit dat de meeste politieke tenoren kandidaat waren voor de Senaat zijn hiervoor de belangrijkste verklaringen.

Het voorkeurstemmenpercentage volgens de oude berekeningswijze bedraagt voor de Kamer 53.2% en voor de Senaat 60.4%, een stijging van resp. 2.7 en 5.9 pcpt.

Zowel voor Kamer en Senaat stemden nog nooit zoveel kiezers voor personen. Voor de Senaatsverkiezingen werd voor het eerst de 60%-grens ruim overschreden, voor de Kamerverkiezingen zit men vlak bij die grens. De voorkeurstemmenkiezers vormen thans een duidelijke meerderheid. Bij de Senaatsverkiezingen evolueren ze zelfs naar een tweederde meerderheid. Deze vaststelling is opmerkelijk, temeer als men rekening houdt met het verstrengen van de wetgeving op de verkiezingsuitgaven. Het verbod van commerciële affichage en grote affiches (alleen privé borden of affiches tot 4m² bleven toegelaten) gaf de campagne een heel ander uitzicht. De zichtbaarheid van de lijsttrekkers in het straatbeeld was hierdoor veel minder groot, vooral in de grote steden. Maar het verbod op 20m² en andere grote affiches en de verdere beperking van de verkiezingsuitgaven hebben geen negatief effect gehad op het aantal uitgebrachte voorkeurstemmen, integendeel zelfs.

FIGUUR I
Evolutie van het voorkeurstemmenpercentage sinds 1919

C. Het gebruik van de voorkeurstem voor het Vlaams en Waals Parlement

Bij de verkiezing van de leden van het Vlaams Parlement werden 3.883.179 geldige stembiljetten geteld, waarvan 1.572.586 lijststembiljetten en 2.310.593 voorkeurstembiljetten (Tabel V). In relatieve cijfers uitgedrukt wil dit zeggen dat 59.9 % van de kiezers voor het Vlaams Parlement een enkelvoudige of meervoudige voorkeurstem uitbracht, 156.263 kiezers meer dan in 1995 of een stijging van 2.8 pcpt.

TABEL V

Het gebruik van de voorkeurstem voor het Vlaams en Waals Parlement

	Geldige stemmen	Voorkeurstembiljetten	%	+/- '95
Vlaams Parlement	3.883.179	2.310.593	59.9	+ 2.8
Waals Parlement	1.905.239	1.171.600	61.5	- 2.4

Bij de verkiezing van het Waals Parlement werden 1.905.239 geldige stemmenbiljetten geteld, waarvan 733.639 lijststembiljetten en 1.171.600 voorkeurstembiljetten. In relatieve cijfers uitgedrukt wil dit zeggen dat 61.5 % van de geldig stemmende kiezers voor het Waals Parlement één of meer naamstemmen uitbracht, 35.519 minder dan in 1995 of een daling van 2.4 pcpt.

Door de stijging van het voorkeurstemmenpercentage voor het Vlaams Parlement en de daling ervan voor het Waals Parlement is het verschil tussen beide assemblees kleiner geworden: 1.6 in plaats van 6.8 pcpt.

D. *Het gebruik van de voorkeurstem door Vlamingen en Franstaligen*

De afname van het voorkeurstemmenpercentage voor het Waals Parlement wijkt af van de algemene tendens die bij de andere assemblees werd vastgesteld. Dit kan erop wijzen dat de Waalse of Franstalige kiezer anders heeft gestemd dan de Vlaamse kiezer ⁷.

Dit vermoeden wordt bevestigd in tabel VI in die zin dat de toename van het voorkeurstemmenpercentage bij de verkiezingen voor het Europees en het federale Parlement beduidend groter is bij de Vlaamse dan bij de Franstalige kiezers. Het grootst is het verschil voor de Europese verkiezingen: een toename van 10.3 pcpt. bij de Vlaamse kiezers tegenover 3.0 pcpt. voor de Franstalige kiezers. De stijging van het voorkeurstemmenpercentage bij de Senaatsverkiezingen is bijna volledig toe te schrijven aan de Vlaamse kiezers. En voor de Kamer nam het voorkeurstemmenpercentage bij de Vlaamse kiezers eveneens sterker toe dan bij de Franstalige kiezer, hoewel niet in dezelfde mate als voor Europa en de Senaat.

⁷ Omwille van de verschillende kieskringen is een exacte vergelijking tussen "de Vlaamse" en "de Waalse of Franstalige" kiezers niet mogelijk. De verkiezingen voor het Europees Parlement worden in drie kiescolleges gehouden: het Nederlands, het Frans en het Duitstalig kiescollege. De resultaten van deze laatste twee kiescolleges werden in tabel VI samengeteld om het voorkeurstemmenpercentage van de "Franstalige" kiezers te verkrijgen. De verkiezingen voor de Senaat worden georganiseerd in twee kiescolleges: het Nederlands en het Frans. In de kieskring Brussel-Halle-Vilvoorde kan de kiezer voor Europa en voor de Senaat een stem uitbrengen voor het Nederlands of het Frans kiescollege en voor de Kamer voor Vlaamse of Franstalige partijen. De gegevens voor Europa, Kamer en Senaat zijn dus geen gewestelijke cijfers. Ze kunnen in feite ook niet geïnterpreteerd worden als het stemgedrag van de Nederlandstalige en de Franstalige kiezers, vermits de resultaten van de Vlaamse partijen en de Franstalige partijen verschillen van verkiezing tot verkiezing. De cijfers voor het Vlaams Parlement hebben betrekking op Vlaanderen of het Vlaamse Gewest. Die van het Waals Parlement op Wallonië of het Waalse Gewest met uitzondering evenwel van de Duitstalige kantons.

In 1995 werd vastgesteld dat de Franstalige kiezers voor de drie assemblees meer per voorkeur stemden dan de Vlaamse kiezers. De Vlaamse kiezers hebben op 13 juni dus een inhaalbeweging ingezet, die ervoor gezorgd heeft dat voor de Senaat en het Europees Parlement de Vlaamse kiezers de Franstalige voorbijgestoken zijn wat voorkeurstemmen betreft. Beide verkiezingen worden niet toevallig georganiseerd in grote kieskringen. Voor de Kamer en de regionale parlementen stemmen de Franstalige kiezer nog steeds meer per voorkeur dan de Vlaamse.

TABEL VI
Het gebruik van de voorkeurstem door de Nederlandstalige en Franstalige kiezers in %

	Europa		Kamer		Senaat		Raad	
	1999	+/- '94	1999	+/- '95	1999	+/- '95	1999	+/- '95
Nederlandstaligen/ Vlaanderen	60.7	+ 10.3	59.0	+ 3.7	65.3	+ 6.7	59.9	+ 2.8
Franstaligen/ Wallonië	58.2	+ 3.0	61.3	+ 1.9	61.2	+ 0.4	61.5	- 2.4

E. *Het gebruik van de voorkeurstem per provincie voor de Kamer*

De gegevens over het gebruik van de voorkeurstem per provincie voor de Kamer zijn interessant omdat ze toelaten bovenvermelde gegevens verder te verfijnen (tabel VII).

In alle Vlaamse provincies steeg het voorkeurstemmenpercentage voor de Kamer, het meest in de provincie Antwerpen (+ 6.8 pcpt.). Ook in de provincie Limburg steeg het voorkeurstemmenpercentage meer dan gemiddeld. De kleinste toename was er in de provincie West-Vlaanderen (+ 0.4 pcpt.).

In alle Waalse provincies werd er daarentegen minder voor kandidaten gestemd dan in 1995, eenzelfde trend dus als voor het Waals Parlement. De daling was het grootst in de provincie Luxemburg (- 2.0 pcpt.), het kleinst in de provincie Namen (- 0.5 pcpt.). In de oude provincie Brabant werd er opmerkelijk meer per voorkeur gestemd: + 7.2 pcpt, de grootste stijging van alle provincies. Die toename situeert zich hoofdzakelijk in Brussel-Halle-Vilvoorde en in het bijzonder bij de Franstalige kiezers in deze kieskring. Het voorkeurstemmenpercentage voor de Franstalige partijen steeg er met niet minder dan 17.5 pcpt. tegenover 7.2 pcpt voor de Vlaamse partijen.

TABEL VII
 Het gebruik van de voorkeurstem per provincie voor de
 Kamer in %, in vergelijking met 1995

	1999	+/- '95
West-Vlaanderen	57.0	+ 0.4
Oost-Vlaanderen	55.4	+ 1.9
Antwerpen	59.5	+ 6.8
Limburg	67.4	+ 3.6
Brabant	62.9	+ 7.2
Henegouwen	52.0	- 1.7
Namen	63.4	- 0.5
Luik	62.8	- 1.0
Luxemburg	70.1	- 2.0
Het Rijk	59.8	+ 2.9

Niettegenstaande de daling van het voorkeurstemmenpercentage het grootst was in de provincie Luxemburg blijft dit de provincie waar er het meest voor kandidaten wordt gestemd: 70.1% van de kiezers stemde er per voorkeur. De provincie Limburg steekt de provincie Namen voorbij en neemt de tweede plaats in met een voorkeurstemmenpercentage van 67.4%. De oude provincie Brabant stijgt naar de vierde plaats.

Henegouwen neemt de plaats in van Antwerpen als provincie waar er het minst per voorkeur werd gestemd. Maar ook in deze provincie stemt nog meer dan de helft van de kiezers voor personen.

F. *Het gebruik van de voorkeurstem per kieskring voor de Kamer*

Het gebruik van de voorkeurstem per kieskring voor de Kamer geeft een zeer gevarieerd beeld te zien (Tabel VIII). In sommige kieskringen is de toename van het voorkeurstemmenpercentage spectaculair, in andere is de daling bijzonder groot.

TABEL VIII
Het voorkeurstemmenpercentage per kieskring voor de Kamer in %

	1999	+/- '95
Brugge	53.4	+ 0.4
Veurne-Diksmuide-Ieper-Oostende	59.1	- 4.1
Kortrijk-Roeselare-Tielt	57.5	+ 3.8
Gent-Eeklo	53.5	+ 0.7
Aalst-Oudenaarde	60.4	- 1.4
St.-Niklaas-Dendermonde	53.4	+ 6.7
Antwerpen	61.4	+ 2.0
Mechelen-Turnhout	57.2	+ 13.1
Hasselt-Tongeren-Maaseik	67.4	+ 3.6
Leuven	61.1	+ 1.1
Brussel-Halle-Vilvoorde	65.4	+ 12.9
Nijvel	56.2	- 5.2
Bergen-Zinnik	56.3	+ 2.1
Doornik-Aat-Moeskroen	52.4	+ 3.0
Charleroi-Thuin	48.5	- 4.0
Luik	68.4	+ 6.6
Hoei-Borgworm	50.6	- 14.3
Verviers	61.3	- 6.2
Namen-Dinant-Philippeville	62.8	- 1.1
Aarlen-Marche-en-Famenne-Bastenaken-Neufchâteau-Virton	70.1	- 2.0
Het Rijk	59.8	+ 2.9

De stijging van het voorkeurstemmenpercentage was het grootst in de kieskring Mechelen-Turnhout: + 13.1 pcpt. In deze kieskring werd in 1995 het minst per voorkeur gestemd. Er was dus ruimte voor een toename, maar die kan niet aan het resultaat van één of enkele kandidaten worden toegeschreven. Geen van de lijsttrekkers behaalde er een bijzonder hoge score (De lijsttrekker die het hoogst geplaatst is op de rangschikking van de 500-voorkeurschaal is uittredend staatssecretaris J. Peeters (SP) op de 36ste plaats). Nadere analyse wijst uit dat het voorkeurstemmenpercentage voor bijna alle lijsten in deze kieskring met meer dan 16 pcpt. is gestegen. De uitzondering is de CVP-lijst waarvoor het voorkeurstemmenpercentage met slechts 3.8 pcpt. toenam, mede een gevolg van het wegvallen van stemmentrekker J. Dupré (16de plaats op de 500-voorkeurschaal van 1995). Blijkbaar deed zich in de kieskring Mechelen-Turnhout een inhaalbeweging voor.

In de kieskring Brussel-Halle-Vilvoorde was de stijging van het voorkeurstemmenpercentage bijna even groot als in Mechelen-Turnhout: + 12.9 pcpt. Zoals reeds vermeld situeert deze toename zich vooral op de Franstalige lijsten, in het bijzonder op de Ecololijst (+ 26.8 pcpt.) waarop 2de kandidaat V. Decroly (33.364 voorkeurstemmen en 15de plaats op de 500-voorkeurschaal) en kopman O. Deleuze (27.984 naamstemmen en 29ste plaats) veel naamstemmen kregen, de PS-lijst (+ 21.1 pcpt) met uittredend minister-president van de Brusselse Hoofdstedelijke Regering Ch. Picqué als aanvoerder (45.267 en 6de plaats), en de PSC-lijst

(+ 17.5 pcpt.) die getrokken werd door J. Milquet (20.084 en 27ste plaats). Aan Vlaamse zijde steeg het voorkeurstemmenpercentage het sterkst op de VB-lijst.

Op aanzienlijke afstand van Mechelen-Turnhout en Brussel-Halle-Vilvoorde volgen de kieskring Sint-Niklaas-Dendermonde (+ 6.7 pcpt.) en Luik (+ 6.6 pcpt.) als stijgers. Net als Mechelen-Turnhout is Sint-Niklaas-Dendermonde een kieskring waar traditioneel weinig per voorkeur wordt gestemd, in 1995 aanzienlijk minder dan gemiddeld. De stijging was er het grootst op de SP-lijst aangevoerd door F. Willockx, die in 1995 laatste opvolger was (in 1994 was hij verkozen tot Europees parlementslid). In de kieskring Luik steeg het voorkeurstemmenpercentage het meest voor de PRL-FDF-lijst die getrokken werd door D. Reynders (38.094 en 9de plaats). Voor de PSC-lijst daalde het voorkeurstemmenpercentage er met 13 pcpt. In Kortrijk-Roeselare-Tielt is de toename vooral toe te schrijven aan het resultaat van CVP-lijsttrekker S. De Clerck die de rangschikking van de 500-voorkeurschaal aanvoert. In Hasselt-Tongeren-Maaseik trokken vooral de VB- en Agalev-lijst meer voorkeurstemmenkiezers aan.

De kieskringen waar het voorkeurstemmenpercentage het meest afnam, situeerden zich allemaal in Wallonië: Hoei-Borgworm (- 14.3 pcpt), Verviers (- 6.2 pcpt.) en Nijvel (- 5.2). In Hoei-Borgworm is voornamelijk het wegvallen van de vorige PS-lijsttrekker G. Coëme (in 1995 8ste plaats) de oorzaak van de aanzienlijke vermindering. In de kieskring Verviers nam het voorkeurstemmenpercentage toe op de Ecolo- en FN-lijst, maar nam het op de lijsten van de drie traditionele partijen af, het meest op de PSC-lijst die in 1995 door M. Wathelet (11de plaats) werd aangevoerd. In de kieskring Nijvel daalde het voorkeurstemmenpercentage het meest op de PRL-FDF-lijst waarop J. Herzet partijvoorzitter L. Michel als lijststaanvoerder verving.

Ook in Veurne-Diksmuide-Ieper-Oostende (- 4.1 pcpt.) en in Charleroi-Thuin (- 4.0 pcpt) deed zich een betekenisvolle daling van het voorkeurstemmenpercentage voor. In de West-Vlaamse kieskring werden er minder naamstemmen uitgebracht op de lijsten van de drie traditionele partijen, het meest op de CVP-lijst (- 3.7 pcpt) waarop de lijststaanvoerder van 1995 P. Breyne (19de plaats) geen kandidaat meer was. De oorzaak van de daling in de kieskring Charleroi-Thuin situeert zich volledig op de PSC-lijst (- 18.2 pcpt.) waarop J.-J. Viseur het resultaat van de vorige lijsttrekker Ph. Maystadt, die de Senaatslijst aanvoerde en in 1995 de hoogste waarde realiseerde op de 500-voorkeurschaal voor de Kamer, niet kon evenaren.

Niettegenstaande er in de kieskring Aarlen-Marche-en-Famenne-Bastenaken-Neufchâteau-Virton minder voor personen werd gestemd dan in 1995, bleef dit op 13 juni 1999 de kieskring waar het meest per voorkeur wordt gestemd: door 7 op 10 kiezers. In de kieskringen Luik, Hasselt-Tongeren-Maaseik en Brussel-Halle-Vilvoorde bracht ongeveer tweederde van de kiezers een voorkeurstem uit.

Charleroi-Thuin is de enige kieskring waar minder dan de helft van de kiezers voor kandidaten stemde: 48.5%. In Hoei-Borgworm (50.6%), Doornik-Aat-Moeskroen (52.4%), Sint-Niklaas-Dendermonde (53.4%) en Brugge (53.4%) ligt het voorkeurstemmenpercentage eveneens beduidend beneden het gemiddelde.

G. Het gebruik van de voorkeurstem per kieskring voor het Vlaams Parlement

Zoals reeds vermeld vonden op 13 juni 1999 de tweede rechtstreekse verkiezingen van het Vlaams en het Waals Parlement plaats. Er is dus een betere vergelijkingsbasis dan in 1995.

Globaal genomen wijken de tendensen voor het Vlaams Parlement niet veel af van die voor de Kamer (tabel IX). Net als voor de Kamer is de kieskring Mechelen-Turnhout de sterkste stijger: + 11.3 pcpt., ietwat minder dan voor de Kamer. Het voorkeurstemmenpercentage nam het meest toe voor de VU-ID-lijst (+ 19.2 pcpt.), waarop Bekende Vlaming M. Hermans van bij haar eerste deelname een sterk persoonlijk resultaat realiseerde (18.814 en 18de plaats), de VB-lijst (+ 18.0 pcpt.) en de Agalev-lijst (+ 17.7 pcpt.).

Net als voor de Kamer deed de tweede grootste toename zich voor in de kieskring Halle-Vilvoorde: + 8.7 pcpt. De stijging situeert zich vooral bij de SP (+ 18.8 pcpt.) met uittredend Vlaams minister L. Peeters (13.419 en 22ste plaats) als lijsttrekker en het Vlaams Blok (+ 13.2 pcpt.).

In Hasselt-Tongeren-Maaseik (+ 3.7 pcpt.) en Sint-Niklaas-Dendermonde (3.2 pcpt.) was de toename eveneens betekenisvol. Eenzelfde tendens werd in deze kieskringen voor de Kamer vastgesteld, hoewel die minder uitgesproken is voor Sint-Niklaas-Dendermonde. In de Limburgse kieskring steeg het voorkeurstemmenpercentage het meest voor de Agalev-lijst (+ 17.0 pcpt.), de SP-lijst (+ 12.1 pcpt.) aangevoerd door uittredend Vlaams minister S. Stevaert (62.713 en 2de plaats), en de VB-lijst (+ 9.9 pcpt.). In Sint-Niklaas-Dendermonde situeert de toename zich vooral bij het Vlaams Blok (+ 11.8 pcpt.) en Agalev (+ 8.7 pcpt.).

In zeven kieskringen steeg het voorkeurstemmenpercentage voor het Vlaams Parlement, in vier nam het af, meer bepaald in de drie West-Vlaamse kieskringen en de Oost-Vlaamse kieskring Aalst-Oudenaarde. De daling was het grootst in Kortrijk-Roeselare-Tielt (- 5.1 pcpt.). De daling deed zich bij alle partijen voor, het meest bij VU-ID (- 6.2 pcpt.), die gewezen Europees parlamentslid J. Vandemeulebroucke niet meer op haar kandidatenlijst had staan.

Hasselt-Tongeren-Maaseik blijft de kieskring waar voor het Vlaams Parlement het meest per voorkeur wordt gestemd: door 7 op 10 kiezers. Antwerpen (64.6%) behoudt, ditmaal afgetekend, de tweede plaats. Leuven (60.5%) en Halle-Vilvoorde (60.1%) volgen op resp. de derde en vierde plaats. In de overige Vlaamse kieskringen ligt het voorkeurstemmenpercentage beneden het gemiddelde. Brugge (52.1%) sluit de rangschikking.

TABEL IX

Het voorkeurstemmenpercentage voor het Vlaams Parlement in %

	1999	+/- '95
Brugge	52.1	- 0.7
Veurne-Diksmuide-Ieper-Oostende	59.3	- 1.3
Kortrijk-Roeselare-Tielt	52.4	- 5.1
Gent-Eeklo	54.8	+ 2.9
Aalst-Oudenaarde	58.9	- 3.2
St.-Niklaas-Dendermonde	55.8	+ 3.2
Antwerpen	64.6	+ 2.3
Mechelen-Turnhout	59.3	+11.3
Hasselt-Tongeren-Maaseik	69.7	+ 3.7
Leuven	60.5	+ 1.2
Halle-Vilvoorde	60.1	+ 8.7
Vlaams Gewest	59.9	+ 2.8

H. *Het gebruik van de voorkeurstem per kieskring voor het Waals Parlement*

De daling van het voorkeurstemmenpercentage bij de verkiezingen van het Waals Parlement was nagenoeg algemeen (tabel X). Alleen in de kieskring Luik deed zich een betekenisvolle stijging voor (+ 2.5 pcpt.). Verschillende gewezen of kandidaat-ministers dongen er naar de gunst van de kiezers: uittredend minister-presidente van de Franse Gemeenschapsregering L. Onkelinx (36.944 en 1ste plaats) en J. Happart (21.982 en 16de plaats) voor de PS, M. Foret (24.475 en 7de plaats) voor het PRL-FDF, en W. Ancion (16.873 en 8ste plaats) voor de PSC.

In de overige kieskringen nam het voorkeurstemmenpercentage af, het meest in de kieskringen Thuin (- 9.1 %) en Aarlen-Marche-en-Famenne-Bastenaken (- 8.1 %). In Thuin waren in vergelijking met 1995 stemmentrekkers zoals D. Ducarme (PRL-FDF) (13de plaats in 1995) en W. Burgeon (PS) (32ste plaats in 1995) geen kandidaat meer voor het Waals Parlement (Ducarme trok de lijst voor het Europees Parlement). In Aarlen-Marche-en-Famenne-Bastenaken daalde het voorkeurstemmenpercentage op de lijsten van de grote partijen. Nochtans had alleen de PSC er een nieuwe lijsttrekker, A. Bouchat (10.790 en 14de plaats) die het resultaat van zijn voorganger G. Lutgen (7de plaats in 1995) niet kon evenaren. De lijsttrekker van het PRL-FDF, J. Bock (6.230 en 32ste plaats tegenover 9.163 en 21ste plaats in 1995), en van de PS, J. Santkin (niet verkozen en 5.962 tegenover 9.039 en 20ste plaats in 1995) deden het eveneens minder goed dan in 1995.

De twee Luxemburgse kieskringen blijven de kieskringen met het hoogste voorkeurstemmenpercentage voor het Waals Parlement: meer dan 7 op 10 kiezers stemden er voor kandidaten. Neufchâteau-Virton neemt wel de eerste plaats over van Aarlen-Marche-en-Famenne-Bastenaken. Luik volgt op de derde plaats. De Luxemburgse kieskringen hebben een uitgesproken plattelandskarakter, een kenmerk dat het voorkeurstemmgedrag gunstig beïnvloedt. De kieskring Luik daarentegen is sterk verstedelijkt. Vermoedelijk compenseert de aanwezigheid van ver-

scheidene partijkopstukken met de daarbij horende mediabelangstelling er de grotere sociale afstand tussen kiezers en kandidaten.

TABEL X
Het voorkeurstemmenpercentage voor het Waals Parlement in %

	1999	+/- '95
Nijvel	57.0	- 4.2
Doornik-Aat-Moeskroen	57.1	- 4.4
Bergen	54.9	+ 0.8
Zinnik	56.5	- 2.0
Charleroi	54.6	- 4.8
Thuin	53.2	- 9.1
Dinant-Philippeville	68.9	- 3.1
Namen	62.9	+ 0.8
Hoei-Borgworm	63.7	- 4.0
Luik	70.4	+ 2.5
Verviers	62.2	- 4.9
Aarlen-Marche-en-Famenne-Bastenaken	71.9	- 8.1
Neufchâteau-Virton	74.8	+ 1.0
Waals Gewest	61.5	- 2.4

I. *Het gebruik van de voorkeurstem naar politieke partij voor het Europees Parlement, Kamer, Senaat, Vlaams en Waals Parlement*

Traditioneel stemmen de christen-democratische kiezers zowel boven als onder de taalgrens het meest per voorkeur en de PSC-kiezers meer dan de CVP-kiezers.⁸ Globaal genomen werd deze trend op 13 juni 1999 bevestigd (Tabel XI). Zowat 3 op 4 PSC-kiezers brachten voor Kamer, Senaat en Waals Parlement een voorkeurstem uit, voor het Europees Parlement twee op drie. Het voorkeurstemmenpercentage van de CVP-kiezers ligt globaal genomen lager dan dat van de PSC-kiezers. Terwijl deze laatste aan Franstalige zijde voor alle assemblees het meest op kandidaten stemden, is dat niet het geval voor de CVP-kiezers aan Vlaamse zijde. Voor het Europees Parlement worden de CVP-kiezers voorafgegaan door de VU-ID-kiezers en voor de Senaat door de VLD-kiezers.

Bij de parlementsverkiezingen van 1995 stemden aan Vlaamse zijde de socialistische kiezers voor het eerst meer per voorkeur dan de liberale kiezers. Op 13 juni vorig jaar werd deze volgorde globaal genomen bevestigd. De interpretatie voor deze evolutie schreven we in 1995 toe aan de redelijk lange regeringsdeelname van de socialisten. Hierdoor verwierven een aantal SP-politici een grote naambekendheid. Het is trouwens opvallend dat het voorkeurstemmenpercentage van de SP-kiezers voor Kamer en Vlaams Parlement aanzienlijk meer toenam dan dat van de CVP-kiezers.

⁸ E. DAS, *o.c.*, blz. 58-59; P. JANSSENS en W. DEWACHTER, *Gemeentenaren ...*, blz. 11; P. JANSSENS en W. DEWACHTER, *De meervoudige voorkeurstem...*, blz. 6; B. WAUTERS, *op.cit.*, blz. 22.

Aan Franstalige zijde is het beeld minder duidelijk. Voor de Kamer en het Waals Parlement stemden de socialistische kiezers meer per voorkeur dan de liberale kiezers, voor het Europees Parlement en de Senaat is de volgorde omgekeerd.

Aan Vlaamse zijde nemen de VU-ID-kiezers de vierde plaats in, de Agalev-kiezers de vijfde plaats en de Vlaams Blok-kiezers de zesde plaats. Tussen de Vlaams-nationalistische kiezers enerzijds en de Agalev- en Vlaams Blok-kiezers anderzijds is er een grote afstand. Globaal stemt 6 op 10 VU-ID-kiezers per voorkeur. De Agalev-kiezers stemmen in het algemeen iets meer per voorkeur dan de Blok-kiezers, maar beiden blijven onder de 50%-grens. Toch evolueren deze programmapartijen in de richting van de andere partijen. De stijging van het voorkeurstemmenpercentage bij hun kiezers is globaal genomen niet kleiner dan van de andere partijen.

Tabel XI illustreert tevens de invloed die bepaalde kandidaten op het stemgedrag hebben. Het hoogste voorkeurstemmenpercentage is dat van de VU-ID-kiezers voor het Europees Parlement. Niet minder dan 8 op 10 VU-ID-kiezers bracht voor deze assemblee een voorkeurstem uit. Een resultaat dat hoofdzakelijk toe te schrijven is aan lijstaanvoerder B. Anciaux. Zijn overstap van de Senaats-naar de Europese lijst is ook de verklaring voor de daling van het voorkeurstemmenpercentage van de VU-ID-kiezers voor de Senaat, dat zelfs lager ligt dan dat van Agalev voor dezelfde assemblee.

De CVP-, VLD- en Agalev-kiezers stemden het meest per voorkeur op de Senaatslijst. Deze lijsten werden aangevoerd door de boegbeelden van de respectieve partijen: J.L. Dehaene voor de CVP, G. Verhofstadt en M. Verwilghen voor de VLD, en M. Vogels voor Agalev. Het is geen toeval dat VU-ID haar beste resultaat behaalde voor het Europees Parlement, de CVP en de VLD voor de Senaat. De kopstukken van deze partijen trekken onbetwistbaar extra kiezers aan.

TABEL XI

Het gebruik van de voorkeurstem per politieke partij voor Europees Parlement, Kamer, Senaat, Vlaams en Waals Parlement in %

	Europa		Kamer		Senaat		Vlaams/ Waals Parlement	
	%	+/- '94	%	+/- '95	%	+/- '95	VP/WP	+/- '95
CVP	66.0	+ 5.1	69.5	+4.4	74.5	+ 10.7	68.6	+ 2.3
SP	60.7	+ 4.3	67.1	+7.8	67.1	+ 1.2	68.2	+ 7.4
VLD	62.9	+11.3	62.8	+3.9	75.4	+ 11.3	63.0	+ 3.5
VU-ID	79.8	+20.4	58.2	+6.2	58.3	- 10.3	59.5	- 0.9
Agalev	47.8	+11.9	43.4	+3.9	59.3	+ 25.5	46.6	+ 6.7
VB	46.5	+11.7	43.8	+8.4	43.0	+ 8.8	44.0	+ 4.4
PSC	64.1	+ 4.0	74.9	+1.2	74.2	+ 6.2	76.5	+ 3.1
PS	59.9	- 2.3	69.2	+7.1	63.9	sq	70.7	+ 1.2
PRL-FDF	62.4	+ 0.9	62.9	+2.6	67.2	+ 5.4	63.8	- 1.8
Ecolo	51.2	+10.1	45.9	+5.7	48.9	+ 6.0	40.7	- 1.6
FN	39.0	+10.4	36.0	+8.7	34.7	-	33.3	+ 3.0

Aan Franstalige zijde zijn er minder dergelijke uitschieters. De PSC- en PS-kiezers stemden het meest per voorkeur voor het Waals Parlement. Dit is wellicht minder een gevolg van de aanwezigheid van grote stemmentrekkers dan wel van het feit dat de kleinere kieskringen voor het Waals Parlement de kiezers er meer toe aanzetten om een voorkeurstem uit te brengen. De PRL-FDF-kiezers brachten het meestvoorkeurstemmen uit op de Senaatslijst die werd aangevoerd door partijvoorzitter L. Michel. En het voorkeurstemmenpercentage van de Ecolo-kiezers ligt het hoogst bij de verkiezingen voor het Europees Parlement. Lijsttrekker P. Lannoye kreeg nochtans geen bijzonder hoog aantal voorkeurstemmen achter zijn naam.

Voor de Senaat werd het meest per voorkeur gestemd. Met uitzondering van B. Anciaux kandideerden de boegbeelden van de partijen voor deze assemblee. Vooral aan Vlaamse zijde is de verkiezingscampagne voor de Senaat sterk gepersonificeerd. De illustratie ervan is tabel XII waarin per partij het aantal voorkeurstembiljetten en het aantal naamstemmen voor de lijsttrekker is weergegeven. Daarnaast wordt aangegeven in welke mate de kiezer die per voorkeur gestemd heeft ook een naamstem op de lijsttrekker heeft uitgebracht, m.a.w. het percentage naamstemmen voor de lijsttrekker ten aanzien van het aantal voorkeurstembiljetten. Dit kan als de personificatie van de lijsttrekker worden omschreven.

De personificatie is het grootst bij het Agalev-, CVP- en PSC-boegbeeld. Niet minder dan 8 op 10 kiezers die op de Senaatslijst van deze partijen per voorkeur stemden, brachten een naamstem uit op resp. M. Vogels, J.L. Dehaene en Ph. Maystadt. Hoewel SP-boegbeeld L. Tobback heel wat minder voorkeurstemmen had dan in 1995 (265.088 tegenover 453.700 in 1995), bracht toch nog 7 op 10 van de socialistische voorkeurstemmenkiezers op hem een naamstem uit. Naast de lijsttrekkers dient ook de score van M. Verwilghen op de VLD-lijst en die van J. Morael op de Ecolo-lijst vermeld te worden. Eerstgenoemde behaalde in het Nederlands kiescollege het tweede grootste aantal voorkeurstemmen: 419.130, goed voor 58.4% van het aantal voorkeurstembiljetten op de VLD-lijst. J. Morael behaalde er in het Frans kiescollege 78.214, goed voor 34.9% van het aantal voorkeurstembiljetten op de Ecolo-lijst.

TABEL XII

De mate van personificatie bij het per voorkeur stemmen in hoofde van de Senaatslijsttrekkers

Partij	Lijsttrekker	Voorkeurstem- Biljetten	Naamstemmen Lijsttrekker	Graad van Personificatie
CVP	J.-L. Dehaene	680.690	562.239	82.6
SP	L. Tobback	369.537	265.088	71.7
VLD	G. Verhofstadt	718.004	376.082	52.4
VU-ID	P. Vankrunkelsven	185.391	81.452	43.9
Agalev	M. Vogels	260.122	216.581	83.3
VB	W. Verreycken	250.891	96.899	38.6
PSC	P. Maystadt	277.482	222.949	80.3
PS	J. Happart	382.336	183.388	48.0
PRL-FDF	L. Michel	439.881	266.403	60.6
Ecolo	M. Nagy	224.118	66.678	29.7
FN	H. Wailliez	32.249	13.962	43.3

Omdat de Europese verkiezingen eveneens in grote kiescolleges worden georganiseerd hebben we voor de lijsttrekkers van deze assemblee in tabel XIII dezelfde gegevens opgenomen als voor de Senaat. De algemene graad van personificatie ligt bij de Europese verkiezingen aanzienlijk lager dan voor de Senaat: 50.8 tegenover 61.5%. De uitschieter is uiteraard B. Anciaux voor VU-ID die met 85.8% het nog beter deed dan M. Vogels en J.-L. Dehaene voor de Senaat. Verder valt aan Vlaamse zijde de eerder lage score op van de lijsttrekker van de CVP en de VLD, resp. M. Smet en A. Neyts.

Aan Franstalige zijde realiseerde PS-voorzitter Ph. Busquin de hoogste personificatiegraad, aanzienlijk hoger dan die van partijgenoot en kopman voor de Senaat J. Happart. M. Hansenne voor de PSC en D. Ducarme voor het PRL-FDF moeten het dan weer duidelijk afleggen tegenover hun partijgenoten-lijsttrekkers voor de Senaat.

TABEL XIII

De mate van personificatie bij het per voorkeur stemmen in hoofde van de lijsttrekkers voor het Europees Parlement

Partij	Lijsttrekker	Voorkeurstem-Biljetten	Naamstemmen Lijsttrekker	Graad van Personificatie
CVP	M. Smet	554.385	212.232	38.3
SP	F. Vandenbroucke	334.238	190.314	56.9
VLD	A. Neyts	533.034	203.386	38.1
VU-ID	B. Anciaux	376.151	322.841	85.8
Agalev	P. Sörensen	221.906	125.038	56.3
VB	F. Vanhecke	271.692	160.117	58.9
PSC	M. Hansenne	193.652	86.298	44.6
PS	Ph. Busquin	356.342	248.994	69.9
PRL-FDF	D. Ducarme	388.628	128.708	33.1
Ecolo	P. Lannoye	267.907	96.780	36.1
FN	D. Féret	36.989	20.974	56.7

J. Verklaringen voor de verschuivingen

Uit vorige gegevens is gebleken dat op 13 juni 1999 een recordaantal voorkeurstemmen werd uitgebracht. Tijdens de verkiezingscampagne waren er nogal wat klachten van kandidaten die van oordeel waren dat het verstrengen van de wetgeving op de verkiezingsuitgaven de mogelijkheden om campagne te voeren aanzienlijk heeft beperkt. Dat blijkt evenwel niet uit de cijfers over het voorkeurstemmedrag.

Er zijn blijkbaar belangrijker factoren die het voorkeurstemmedrag beïnvloeden dan de wetgeving op de verkiezingsuitgaven. Er is de algemene maatschappelijke trend van individualisering die ook op het kiesgedrag een invloed heeft. Het stemgedrag is in de jaren '90 opvallend minder stabiel geworden. Zowel in 1991, 1995 als op 13 juni 1999 stemde ongeveer een derde van de kiezers voor een andere partij dan bij vorige verkiezingen. Socialisatiefactoren zijn bij jongere kiezers minder belangrijk dan bij oudere kiezers. Er is ook een onmiskenbare trend bij politieke partijen om in hun verkiezingscampagnes enkele par-

tijkopstukken, de zgn. boegbeelden, centraal te stellen. De hele campagne wordt rond hen opgebouwd. Bij de traditionele partijen is dit reeds geruime tijd het geval, maar ook de andere partijen evolueren in die richting. Een illustratie daarvan was de campagne van Agalev. De Agalev-kandidaten voeren geen persoonlijke campagne, maar voor het eerst voerde Agalev op haar verkiezingsaffiches de boegbeelden Jos Geysels en Mieke Vogels op. De traditionele partijen paktten nog meer dan vroeger met hun kopstukken uit. De CVP bijvoorbeeld plaatste na het uitbreken van de dioxinecrisis uittredend eerste minister J-L. Dehaene helemaal centraal in haar campagne. Partijen hanteren in hun verkiezingscampagnes ook meer en meer een doelgroepenbenadering. Die doelgroepen benaderen ze vaak door middel van een kandidaat die als referentiefiguur voor de doelgroep wordt opgevoerd. Daarnaast is er de onmiskenbare mediatisering van het politieke bedrijf. In de media komen politieke partijen aan bod via hun belangrijkste vertegenwoordigers. De personificatie van de politiek neemt hierdoor toe. Partijen spelen daarop in door in hun verkiezingscampagnes hun kopstukken uit te spelen. De kopstukken en niet de partij zijn het aanspreekpunt voor de kiezer. De partij is daarbij als het ware ondergeschikt aan het boegbeeld. Een andere verklaring is dat politieke partijen vaak in een negatieve context ter sprake gebracht worden. De verantwoordelijkheid voor de gebreken van de democratie wordt niet zelden toegeschreven aan de politieke partijen die een te sterke greep zouden hebben op het beleid, te strak en te hiërarchisch georganiseerd zouden zijn, te weinig bewegingsruimte zouden geven aan hun mandatarissen en te laat zouden reageren op maatschappelijke veranderingen. Er is een tendens naar politiek zonder politieke partijen die zich bij verkiezingen blijkt te vertalen in een vermindering van het aantal lijststemmen.

De toename van het voorkeurstemmenpercentage kan uiteraard niet los gezien worden van de stemverschuivingen op 13 juni 1999 die bijzonder groot waren. De regeringspartijen leden zware verliezen, zowel in het noorden als in het zuiden van het land. Niettemin stemden de christen-democratische en socialistische kiezers meer per voorkeur dan in 1995 hoewel ze toen al van alle kiezers het meest voor kandidaten stemden. De verdere stijging kan verklaard worden door de vermelde algemene tendensen. Maar er is ook een specifieke verklaring die erin bestaat dat de kiezers die op 13 juni trouw bleven aan de christen-democratische en socialistische partijen meer dan vroeger dat vertrouwen uitdrukten door te stemmen voor welbepaalde kandidaten van deze partijen en minder voor de partij zelf. Bij de oppositiepartijen moet er een onderscheid gemaakt worden tussen de liberale partijen en de kleinere oppositiepartijen. Bij deze laatste partijen deed zich een inhaalbeweging voor. Uit vorige analyses is gebleken dat de groene kiezers en extreem-rechtse kiezers aanzienlijk minder per voorkeur stemden dan de kiezers van de traditionele partijen. Op 13 juni haalden zij een deel van hun achterstand in. De kiezers raken meer vertrouwd met de kandidaten van deze partijen. De stijging van het voorkeurstemmenpercentage bij de kiezers van de liberale partijen was globaal genomen minder groot omdat zij reeds meer per voorkeur stemden.

De stijging van het voorkeurstemmenpercentage was evenwel niet algemeen. Voor het Waals Parlement en in de meeste Waalse kieskringen voor de Kamer nam het af. In Vlaanderen was de stijging wel nagenoeg algemeen. Het voorkeurstemmenpercentage van de Vlaamse kiezers steeg dan ook sterker dan dat van de Franstalige kiezer. De Vlaamse kiezers staken de Franstalige kiezers zelfs voorbij. De stemverschuivingen zijn hiervoor vermoedelijk de belangrijkste verklaring. In het Franstalige landsgedeelte was Ecolo de grote en bijna enige winnaar. In Vlaan-

deren gingen alle oppositiepartijen vooruit. De vele Franstalige kiezers die voor het eerst voor Ecolo stemden, brachten vermoedelijk meer lijst- dan voorkeurstemmen uit. De geringe vertrouwdheid met de groene kandidaten zit hier wellicht voor veel tussen, vooral in de Waalse kieskringen.

Een ander belangrijk verschil tussen Vlaanderen en Wallonië is de hogere mate van personificatie van de Senaats- en Europese verkiezingen. De organisatie van deze verkiezingen in grote kieskringen of kiescolleges lijkt de Vlamingen meer aan te spreken dan de Walen.

III. Het gemiddeld aantal naamstemmen bij de parlementsverkiezingen van 13 juni 1999

A. Het gemiddeld aantal naamstemmen per assemblee

Uit de analyse van de parlementsverkiezingen van 1995 bleek dat de invoering van de meervoudige voorkeurstem tot gevolg had dat er meer op kandidaten werd gestemd, maar dat de voorkeurstemmenkiezer eerder zuinig omspringt met zijn meervoudige voorkeurstem. Gemiddeld bracht hij minder dan twee naamstemmen uit.

Bij de interpretatie van dit resultaat moet er evenwel rekening mee worden gehouden dat de meervoudige voorkeurstem bij de parlementsverkiezingen van 1995 een innovatie was waarmee de kiezers onvoldoende vertrouwd waren. Logischerwijze mogen we ervan uitgaan dat in 1999 meer kiezers op de hoogte waren van de mogelijkheid om een meervoudige voorkeurstem uit te brengen. De vraag is of deze grotere bekendheid ook tot gevolg heeft gehad dat er door de voorkeurstemmenkiezer meer naamstemmen werden uitgebracht.

De gegevens van tabel XIV wijzen uit dat dit niet het geval is geweest. De kiezer die per voorkeur stemde, bracht voor de 5 assemblees samen gemiddeld 1.73 naamstemmen uit tegenover 1.58 bij de vorige verkiezingen. Maar in dit laatste cijfer zijn de Europese verkiezingen van 1994 verrekend en bij deze verkiezingen kon nog geen meervoudige voorkeurstem worden uitgebracht. Vergelijken we alleen de verkiezingen voor het federale parlement en de twee gewestassemblees dan is het gemiddeld aantal naamstemmen af- en niet toegenomen: 1.71 in 1999 tegenover 1.76 in 1995.

TABEL XIV

Het gemiddeld aantal naamstemmen voor het Europees Parlement, Kamer, Senaat, Vlaams en Waals Parlement

	Naamstemmen	Voorkeurstembiljetten	Gemiddeld aantal naamstemmen	Gemiddeld aantal naamstemmen '95
Europees Parlement	6.746.656	3.719.657	1.81	(1.00)
Kamer	6.090.849	3.720.433	1.63	1.68
Senaat	7.076.444	3.950.571	1.79	1.88
Vlaams Parlement	4.058.234	2.310.593	1.75	1.81
Waals Parlement	1.858.330	1.171.600	1.58	1.59
Totaal	25.830.513	14.872.854	1.73	(1.58)/1.76

De daling doet zich trouwens voor bij de vier assemblees, het meest voor de Senaat, het minst voor het Waals Parlement. De verklaring hiervoor moet wellicht in de algemene verkiezingsresultaten worden gezocht. De winnaars van deze verkiezingen waren vooral de groene partijen. Kiezers die op 13 juni naar deze partijen overstapten waren vermoedelijk minder goed vertrouwd met de kandidaten van deze lijsten en beperkten hun naamstem tot de lijsttrekker. Een bevestiging van deze interpretatie kunnen we krijgen wanneer het gemiddeld aantal naamstemmen per partij met 1995 wordt vergeleken.

Het gemiddeld aantal naamstemmen is het hoogst voor het Europees Parlement, van zeer nabij gevolgd door het Vlaams Parlement en de Senaat. De organisatie van de verkiezingen voor Europa en Senaat in grote kiescolleges zet de kiezer er niet alleen toe aan om veel per voorkeur te stemmen, maar ook om meer naamstemmen uit te brengen. Hierbij dient men er ook mee rekening te houden dat bij de verkiezingen voor de drie vermelde assemblees het aantal kandidaten het grootst is.

Tabel XV bevestigt het resultaat van 1995 dat de Vlamingen gemiddeld meer naamstemmen uitbrengen dan de Franstaligen. Het groter aantal kandidaten op de lijsten in het Nederlands kiescollege voor het Europees Parlement en de Senaat en in de Vlaamse kieskringen voor Kamer en Vlaams Parlement zijn hiervoor de belangrijkste verklaring. Bij de Vlamingen ligt het gemiddeld aantal naamstemmen het hoogst voor het Europees Parlement, het laagst voor de Kamer. De Franstalige kiezer brengt het meest naamstemmen uit voor de Senaat, het minst voor de Kamer.

TABEL XV

Het gemiddeld aantal naamstemmen van de Vlaamse en Franstalige kiezer voor het Europees Parlement, Kamer, Senaat, Vlaams en Waals Parlement

	Europa	Kamer	Senaat	Raad
Nederlandstaligen/Vlaanderen	1.92	1.68	1.86	1.80
Franstaligen/Wallonië	1.61	1.56	1.67	1.58

De vaststelling blijft dat het gemiddeld aantal naamstemmen bij parlementsverkiezingen laag ligt in vergelijking met gemeenteraadsverkiezingen. Bij de gemeenteraadsverkiezingen in 1994 in de 308 gemeenten van het Vlaamse Gewest werden gemiddeld 3.15 voorkeurstemmen uitgebracht ⁹.

B. Het gemiddeld aantal naamstemmen per kieskring voor Kamer, Vlaams en Waals Parlement

Met uitzondering van de Luxemburgse kieskring daalde het gemiddeld aantal naamstemmen in alle kieskringen voor de Kamer (tabel XVI). De daling was het grootst in Gent-Eeklo en Hasselt-Tongeren-Maaseik. De Limburgse kieskring blijft niettemin de kieskring met het hoogste gemiddelde en de enige waar gemiddeld meer dan twee naamstemmen werden uitgebracht. In de kleine kieskring Bergen-Zinnik werden het minst naamstemmen uitgebracht.

TABEL XVI

Het gemiddeld aantal naamstemmen per kieskring voor de Kamer

Kieskring	1999	+/- '95	Kieskring	1999	+/- '95
Brugge	1.58	- 0.05	Nijvel	1.52	sq
Veurne-Diksmuide-Ieper-Oostende	1.73	- 0.08	Bergen-Zinnik	1.37	- 0.06
Kortrijk-Roeselare-Tielt	1.85	- 0.09	Doornik-Aat-Moeskroen	1.52	- 0.01
Gent-Eeklo	1.56	- 0.12	Charleroi-Thuin	1.44	- 0.07
Aalst-Oudenaarde	1.79	- 0.01	Luik	1.45	- 0.08
St.-Niklaas-Dendermonde	1.47	- 0.08	Hoei-Borgworm	1.41	- 0.01
Antwerpen	1.40	- 0.04	Verviers	1.46	- 0.05
Mechelen-Turnhout	1.48	- 0.07	Namen-Dinant-Philippeville	1.82	- 0.04
Hasselt-Tongeren-Maaseik	2.14	- 0.10	Aarlen-Marche-en-Famenne		
Leuven	1.61	- 0.03	Bastenaken-Neufchâteau-Virton	1.87	+0.04
Brussel-Halle-Vilvoorde	1.68	- 0.01			
			Het Rijk	1.63	- 0.05

Voor het Vlaams Parlement is de daling van het gemiddeld aantal naamstemmen met uitzondering van de kieskring Kortrijk-Roeselare-Tielt en Aalst-Oudenaarde algemeen (tabel XVII). Net als voor de Kamer was ze het grootst in de kieskring Hasselt-Tongeren-Maaseik. Toch blijft dit de enige kieskring waar het gemiddeld aantal naamstemmen beduidend groter is dan twee. Door de stijging in Kortrijk-Roeselare-Tielt is er ook een tweede kieskring met gemiddeld twee naamstemmen.

⁹ B. WAUTERS, *op. cit.*, blz. 25-31.

TABEL XVII

Het gemiddeld aantal naamstemmen per kieskring voor het Vlaams Parlement

	1999	+/- '95
Brugge	1.68	- 0.02
Veurne-Diksmuide-Ieper-Oostende	1.92	- 0.05
Kortrijk-Roeselare-Tielt	2.02	+ 0.09
Gent-Eeklo	1.63	- 0.10
Aalst-Oudenaarde	1.87	+ 0.01
St.-Niklaas-Dendermonde	1.53	- 0.08
Antwerpen	1.43	- 0.01
Mechelen-Turnhout	1.56	- 0.09
Hasselt-Tongeren-Maaseik	2.34	- 0.19
Leuven	1.67	- 0.02
Halle-Vilvoorde	1.57	- 0.11
Vlaams Gewest	1.75	- 0.06

Voor het Waals Parlement steeg het gemiddeld aantal naamstemmen in 6 kieskringen en daalde het in de overige 7 (tabel XVIII). Maar in geen van de kieskringen is de toe- of afname bijzonder groot. Enkel Aarlen-Marche-en-Famenne-Bastenaken springt er een beetje uit in negatieve zin. Eerder hebben we vermeld dat deze kieskring een relatief grote achteruitgang kende inzake het voorkeurstemmenpercentage. Niettemin blijft deze kieskring samen met Dinant-Philippeville de kieskring waar het gemiddeld aantal naamstemmen het hoogst ligt. Dit zijn weinig verstedelijkte kieskringen waar er relatief veel per voorkeur wordt gestemd en de voorkeurstemmenkiezers gemiddeld ook veel naamstemmen uitbrengen. Bij gemeenteraadsverkiezingen blijkt er eveneens een positief verband te zijn tussen het landelijke karakter van de gemeenten en het gebruik van de meervoudige voorkeurstem ¹⁰. Al moet nog eens opgemerkt worden dat de kleine omvang van de kieskringen en het onderlinge verschil in grootte ongetwijfeld een rol speelt.

De vergelijking tussen het gemiddeld aantal naamstemmen voor het Waals Parlement enerzijds en dat voor het Vlaams Parlement anderzijds wijst uit dat het eerste gemiddelde meestal lager ligt dan het tweede. De verklaring hiervoor is het groter aantal kandidaten voor het Vlaams Parlement en de kleinere kieskringen voor het Waals Parlement. De gemiddelde districtgrootte ¹¹ voor het Waals Parlement is klein in vergelijking met andere verkiezingen in België. Voor het Waals Parlement zijn er bijvoorbeeld in de kieskring Neufchâteau-Virton slechts twee zetels te begeven. Het stembiljet bevat per partij dus 2 kandidaat-titularissen en 4 kandidaat-opvolgers. Als de kiezer in die kieskring per voorkeurstem stemt, kan hij/zij dus maar maximaal 6 voorkeurstemmen uitbrengen per stembiljet. Dit is een hemelsbreed verschil met bijvoorbeeld de kieskring Antwerpen voor het Vlaams Parlement waar de kiezer de keuze heeft tussen 19 kandidaat-titularissen

¹⁰ B. WAUTERS, *op. cit.*, blz. 28.

¹¹ Gemiddelde districtgrootte = aantal te begeven zetels gedeeld door aantal kieskringen, zie: D. RAE, *The Political Consequences of Electoral Laws*, New Haven, 1971, pp. 19-20.

en 6 kandidaat-opvolgers en dus in totaal maximaal 25 voorkeurstemmen per stembiljet kan uitbrengen. Het is dus duidelijk dat het Waals Parlement omwille van de kleine kieskringen al op voorhand benadeeld is om een hoge score te halen inzake het gemiddeld aantal naamstemmen.

TABEL XVIII

Het gemiddeld aantal naamstemmen per kieskring voor het Waals Parlement

	1999	+/- '95
Nijvel	1.60	+ 0.03
Doornik-Aat-Moeskroen	1.64	+ 0.06
Bergen	1.42	+ 0.04
Zinnik	1.46	+ 0.02
Charleroi	1.44	- 0.02
Thuin	1.41	- 0.01
Dinant-Philippeville	1.85	- 0.01
Namen	1.73	+ 0.02
Hoei-Borgworm	1.61	- 0.04
Luik	1.53	- 0.01
Verviers	1.55	- 0.01
Aarlen-Marche-en-Famenne-Bastenaken	1.81	- 0.08
Neufchâteau-Virton	1.69	+ 0.02
Waals Gewest	1.59	sq

D. Het gemiddeld aantal naamstemmen uitgebracht per politieke partij

Uit de analyse van 1995 bleek dat kiezers die gemiddeld of minder dan gemiddeld per voorkeur stemden gemiddeld de meeste naamstemmen uitbrachten. De groene, extreem-rechtse en VU-kiezers gingen bijna voor elke verkiezing de kiezers van de traditionele partijen vooraf zowel aan Vlaamse als aan Franstalige zijde.

Deze vaststelling werd op 13 juni 1999 niet bevestigd. Als er van een trend bij deze verkiezingen kan gesproken worden, dan is het eerder één van nivellering tussen de partijen en van enkele opmerkelijke verschillen met 1995 (tabel XIX).

Aan Vlaamse zijde brachten voor de Europese verkiezingen de VLD-kiezers gemiddeld het meest naamstemmen uit, gevolgd door de socialistische kiezers. Opmerkelijk bij deze verkiezingen is het lage gemiddelde van VU-ID. Een groot deel van de VU-ID-kiezers bracht blijkbaar alleen een naamstem uit voor lijsttrekker B. Anciaux. Voor de Kamerverkiezingen brachten de Agalev-kiezers de meeste naamstemmen uit maar het verschil met de VLD- en CVP-kiezers is bijzonder klein. Voor de Senaatsverkiezingen realiseren de VB-kiezers het hoogste gemiddelde en voor het Vlaams Parlement de VLD-kiezers.

Opmerkelijk is de zeer aanzienlijke daling van het gemiddeld aantal naamstemmen bij de Agalev-kiezers en in mindere mate bij de CVP-kiezers voor de Senaat. De verklaring hiervoor moet gezocht worden bij de lijsttrekkers. We heb-

ben er reeds op gewezen dat M. Vogels en J-L. Dehaene extra-kiezers aantrokken voor hun partij op de Senaatslijst, maar vermoedelijk waren dat kiezers die alleen een voorkeurstem uitbrachten voor deze boegbeelden en niet voor andere kandidaten op de lijst. Een verklaring voor de relatief grote daling van het gemiddeld aantal voorkeurstemmen bij de VU-ID-kiezers voor de verkiezingen van Kamer en Vlaams Parlement is er niet. Een stijging was logischer geweest, ervan uitgaande dat VU-kiezers hun voorkeur binnen de alliantie voor de VU zouden duidelijk maken door voor meerdere VU-kandidaten te stemmen en dat volgens dezelfde redenering ID21-aanhangers voor meerdere ID-kandidaten op de lijst zouden stemmen.

Aan Franstalige zijde brachten voor de Europese verkiezingen de PSC- en FN-kiezers gemiddeld het meest naamstemmen uit, voor de Kamer de groene kiezers, voor de Senaat de FN-kiezers en voor het Waals Parlement de PSC- en Ecolo-kiezers. De daling, of in een zeer beperkt aantal gevallen, de stijging van het gemiddelde blijft met uitzondering van de extreem-rechtse kiezers voor de Kamer binnen beperkte grenzen.

TABEL XIX

Het gemiddeld aantal naamstemmen per partij voor Kamer, Senaat, Vlaams en Waals Parlement

	Europa	Kamer	+/- '95	Senaat	+/- '95	VI/W P	+/- '95
CVP	1.96	1.70	- 0.05	1.76	- 0.24	1.78	- 0.05
SP	2.00	1.66	- 0.04	1.92	- 0.12	1.76	- 0.03
VLD	2.06	1.70	- 0.05	1.87	- 0.13	1.80	- 0.03
VU-ID	1.63	1.68	- 0.20	1.95	- 0.17	1.70	- 0.19
Agalev	1.90	1.71	- 0.08	1.74	- 0.62	1.71	- 0.04
VB	1.96	1.64	- 0.15	2.0	- 0.22	1.69	- 0.08
PSC	1.72	1.62	- 0.06	1.59	- 0.16	1.63	- 0.01
PS	1.50	1.47	- 0.08	1.58	- 0.08	1.53	- 0.01
PRL-FDF	1.63	1.59	- 0.01	1.72	+ 0.05	1.62	sq
Ecolo	1.66	1.64	- 0.02	1.79	- 0.02	1.63	- 0.01
FN	1.72	1.62	- 0.34	1.82	-	1.56	- 0.07
Algemeen	1.81	1.63	- 0.05	1.79	- 0.09	1.75/ 1.59	- 0.06 sq

IV. Het doorbreken van de nuttige lijstvolgorde en het effect van de halvering van het gewicht van de lijststem

A. *Het doorbreken van de nuttige volgorde*

Hoewel theoretisch de kans groter was, had de invoering van de meervoudige voorkeurstem bij de parlementsverkiezingen van 1995 bijzonder weinig effect op het doorbreken van de lijstvolgorde. Voor het federale parlement en het Vlaams Parlement slaagde slechts één kandidaat daarin, voor het Waals Parlement geen.

Het geringe effect van de meervoudige voorkeurstem had niet alleen te maken met het feit dat de kiezer de meervoudige voorkeurstem voornamelijk gebruikte om de best geplaatste kandidaten op de lijsten te ondersteunen en niet de lager gerangschikte, maar ook met de nieuwe berekeningswijze van de overdraagbare stemmen ¹².

Op 13 juni 1999 werd voor het Europees Parlement en de Kamer geen enkele kandidaat buiten de nuttige lijstvolgorde verkozen. Bij de verkiezingen voor de Senaat slaagden alleen VLD-lijstduwer en Bekende Vlaming J-M. Dedecker en uit-tredend Vlaams minister en CVP-lijstduwer T. Kelchtermans erin de lijstvolgorde te doorbreken. Voor het Vlaams Parlement werden twee kandidaten buiten de nuttige volgorde verkozen in de kieskring Antwerpen: G. Verhofstadt, lijstduwer op de VLD-lijst, en M. Van Den Eynde, 9de kandidaat op de Vlaams Blok-lijst. Bij de verkiezingen voor het Waals Parlement doorbrak José Happart, 14de kandidaat op de PS-lijst in de kieskring Luik, de nuttige lijstvolgorde.

B. *Het effect van de halvering van het gewicht van de lijststem*

Onder de titel "de burgerdemocratie" kondigde de regering-Verhofstadt in haar regeerakkoord een aantal initiatieven aan tot wijziging van het kiesstelsel, onder meer de halvering van het gewicht van de lijststem en de afschaffing van de afzonderlijke lijst van opvolgers bij parlementsverkiezingen. Als reden voerde zij aan dat deze hervormingen de kiezer zullen toelaten om meer dan tot dusver het geval is geweest te bepalen wie hem zal vertegenwoordigen in het Parlement. Tegelijk verwacht de regering dat de halvering van de lijststem de vertegenwoordiging van de vrouwen in de assemblees ten goede zal komen ¹³.

Een simulatie op basis van de resultaten van 13 juni 1999 kan een indicatie geven van de gevolgen van de halvering van de lijststem. Hierbij wordt verondersteld dat het stemgedrag ongewijzigd zou blijven, met andere woorden dat er evenveel kiezers een lijststem zouden uitbrengen. Het is echter niet uitgesloten

¹² Voor 1995 waren er evenveel overdraagbare stemmen als er lijststemmen waren. Bij de invoering van de meervoudige voorkeurstem werd het aantal overdraagbare stemmen voor de titularissen bepaald als de som van de lijststemmen en de voorkeurstembiljetten waarop alleen een naamstem voor één of meer opvolgers was uitgebracht en voor de opvolgers als de som van de lijststemmen en de voorkeurstembiljetten waarop alleen voor één of meer titularissen was gestemd.

¹³ *Federale regeringsverklaring*, Kamer van volksvertegenwoordigers, Buitengewone Zitting, 1999, Gedr. St. 020/001, blz. 14. De kieswetgeving voor het Europees Parlement en de provincie- en gemeenteraden is inmiddels gewijzigd. Het ontwerp tot wijziging van de kieswetgeving van het federale parlement en de de Raad van de Duitstalige Gemeenschap is goedgekeurd door de Kamer, maar nog niet door de Senaat.

dat in de mate de kiezers weten wat de gevolgen van een "gehalveerde" lijststem zijn, er meer per voorkeur wordt gestemd. Al is het de vraag of de kiezers dat zullen weten.

De invloed van de halvering van het gewicht van de lijststem lijkt eerder beperkt te zijn (tabel XX). Voor het Europees Parlement zou er geen enkele wijziging zijn. Vier van de 150 Kamerleden (2.7%) die op 13 juni 1999 verkozen werden zouden hun zetel aan een partijgenoot moeten afstaan, vier van de 40 rechtstreeks verkozen senatoren (10%), negen van de 118 rechtstreeks verkozen Vlaams parlementsleden (7.6%) en drie van de 75 Waalse parlementsleden (4%). In totaal gaat het om 20 van de 408 parlementsleden (4.9%)¹⁴.

Blijft het aantal verkozenen buiten de nuttige volgorde ook met de halvering van het gewicht van de lijststem vermoedelijk een kleine minderheid, toch is de kans groter dan vroeger dat de volgorde doorbroken wordt, vooral op de lijsten van partijen die in een kieskring meerdere verkozenen hebben. Kandidaten van dergelijke partijen zijn niet langer uitsluitend afhankelijk van een goede plaats op de lijst. De partij moet een deel van haar macht bij de aanwijzing van de verkozenen uit handen geven. Een kandidaat met veel aanhang die geen plaats bovenaan de lijst heeft kunnen veroveren, kan via zijn voorkeurstemmen immers toch verkozen raken. Overigens heeft de halvering duidelijk meer gevolgen voor de Vlaamse dan voor de Franstalige partijen en meer in grote dan in kleine kieskringen.

Het effect op de vertegenwoordiging van vrouwen is dat er in de Kamer drie vrouwen meer zouden zitten, in het Vlaams Parlement vijf meer en in het Waals Parlement één meer. Het aantal vrouwelijke senatoren zou evenwel met twee verminderen. In totaal zouden er in de vier assemblees zeven vrouwen meer zijn waardoor hun totale aantal op 87 zou komen of 21.3%, een stijging van 1.7%¹⁵. Het effect op de vrouwelijke vertegenwoordiging is dus nog kleiner dan op het doorbreken van de nuttige lijstvolgorde.

¹⁴ Bij deze simulatie werd er geen rekening gehouden met de opvolgers vermits de afzonderlijke lijst van opvolgers wordt afgeschafte. Om dezelfde reden werd voor het bepalen van de overdraagbare stemmen alleen rekening gehouden met de lijststemmen en niet met de voorkeurstembiljetten waarop een voorkeurstem voor één of meer opvolgers werd uitgebracht.

¹⁵ K. PEIRENS, Vrouwelijke parlementsleden na de verkiezingen van 13 juni 1999: analyse van de toegang tot een parlementair mandaat. *Res Publica*, 1999, nr. 4, blz. 485.

TABEL XX

Verkozenen buiten de nuttige lijstvolgorde in geval van de halvering van het gewicht van de lijststem

Verkozen	Niet verkozen	Partij	Kieskring
KAMER VAN VOLKSVERTEGENWOORDIGERS			
Anke Van Dermeersch	Etienne De Groot	VLD	Antwerpen
Veerle Dillen	Luc Sevenhans	VB	Antwerpen
Ludo Helsen	Marcel Hendrickx	CVP	Mechelen-Turnhout
Sonja Claes	Hubert Brouns	CVP	Hasselt-Tongeren-Maaseik
SENAAT			
Kazim Ozcan	Jacinta De Roeck	Agalev	Nederlands
Jaak Gabriëls	Martine Taelman	VLD	Nederlands
Johan Demol	Gerda Staveaux	VB	Nederlands
Annemie Turtelboom	Hugo Vandenberghe	CVP	Nederlands
VLAAMS PARLEMENT			
Kathy Lindekens	Robert Voorhamme	SP	Antwerpen
Fatima Bali	Jo Vermeulen	Agalev	Antwerpen
Staf Neel	Jan Penris	VB	Antwerpen
Nahima Lanjri	Ludwig Caluwé	CVP	Antwerpen
Marleen De Backer	Jul Van Aperen	VLD	Antwerpen
Kathleen Helsen	Freddy Sarens	CVP	Mechelen-Turnhout
Ludwig Neefs	Frans De Cock	VLD	Mechelen-Turnhout
Veerle Heeren	Eddy Schuermans	CVP	Hasselt-Tongeren-Maaseik
Raf Chanterie	Gisèle Gardeyn	CVP	Kortrijk-Roeselare-Tielt
WAALS PARLEMENT			
Anne-Marie Salmon-Verbaist	Francis Poty	PS	Charleroi
Luc Toussaint	Jean-Marie Léonard	PS	Luik
Charles Aubecq	Jean-Paul Wahl	PRL-FDF	Nijvel

C. De (gecorrigeerde) 500-voorkeurschaal

Traditioneel wordt er na er na elke verkiezing onder politici en politieke commentatoren gediscussieerd over de vraag wie er inzake voorkeurstemmen op vooruit is gegaan en wie niet. Sommigen steunen naargelang hun beste score op de absolute cijfers, anderen op de procentuele.

Het opstellen van een rangorde van de verkozenen op basis van hun behaalde aantal voorkeurstemmen gebeurt hier niet aan de hand van het absolute aantal voorkeurstemmen en evenmin aan de hand van het relatieve aantal, maar op basis van een schaalwaarde die een combinatie is van absolute en relatieve cijfers.

De 500-voorkeurschaal die in 1967 ingevoerd werd door W. Dewachter ¹⁶, berekent de schaalwaarde als volgt:

$$\text{Schaalwaarde} = \frac{\text{Absoluut aantal naamstemmen van de kandidaat}}{500} + \frac{\text{Absoluut aantal naamstemmen van de kandidaat} \times 100}{\text{Stemcijfer van de partij in de kieskring}}$$

Deze schaalwaarde laat toe een vergelijking te maken over de grenzen van partijen en kieskringen.

In bijlage volgen de scores van de verkozenen op basis van deze 500-voorkeurschaal. Zij zijn per assemblee van hoog naar laag gerangschikt.

Voor de verkiezingen van het Europees Parlement en de Senaat wordt er omwille van de grootte van de kieskringen gewerkt met een gecorrigeerde 500-voorkeurschaal ¹⁷. Deze wordt als volgt berekend:

$$\text{Schaalwaarde} = \frac{\text{Absoluut aantal naamstemmen van de kandidaat}}{500 \times 5} + \frac{\text{Absoluut aantal naamstemmen van de kandidaat} \times 100}{\text{Stemcijfer van de partij in het kiescollege}}$$

De top-10 van elke assemblee wordt bijna volledig bevolkt door federale ministers en ministers van de gewestregeringen, partijvoorzitters en kopstukken van de oppositiepartijen. Bijna allen bekleedden ze een belangrijke politieke positie. Er zijn evenwel enkele opvallende uitzonderingen die een gemeenschappelijk kenmerk hebben, m.n. mediabekendheid. Bij de Europese verkiezingen zijn F. Ries (PRL-FDF), D. Sterckx (VLD), en P. Sörensen (Agaley) hiervan de voorbeelden bij uitstek. De eerste twee waren voordien trouwens beroepshalve actief in de mediawereld.

Voorts wordt de top-10 hoofdzakelijk bezet door vertegenwoordigers van de traditionele partijen. Maar vertegenwoordigers van de andere partijen slagen er toch ook meer in dan vroeger een grote populariteit te verwerven. Het Vlaams Blok heeft met F. Dewinter, F. Vanhecke en G. Annemans voor drie van de vier assemblees een vertegenwoordiger bij de eerst tien. Agaley heeft dergelijke politici met M. Vogels en P. Sörensen, VU-ID met B. Anciaux en P. Vankrunkelsven. Vermelden we ook nog dat K. Pinxten (CVP) en M. Colla (SP), de twee ministers die in het oog van de dioxinestorm stonden, hun populariteit aanzienlijk zagen afnemen. Niettemin kwam K. Pinxten voor de Kamer nog op de 22ste plaats uit. M. Colla die in 1995 nog voor de Kamer kandideerde eindigde op de 30ste plaats voor de Senaat.

V. Besluit

Na de aanzienlijke stijging in 1995 nam het voorkeurstemmenpercentage bij de verkiezingen van 13 juni 1999 andermaal toe en bereikte het voor het Europees Parlement, Kamer, Senaat en Vlaams Parlement een nieuw hoogtepunt. Dat er opnieuw minder kiezers een lijststem uitbrachten is opvallend rekening hou-

¹⁶ W. DEWACHTER, Over het rekenen met de voorkeurstemmen in de wetgevende verkiezingen. In: *Politica*, 1967, nr. 3, blz. 205-217.

¹⁷ J. SMITS en I. THOMAS, *a.w.*, blz. 151-154.

dend met de verdere beperking van de verkiezingsuitgaven en het verbod van commerciële affichage die bij de verkiezingen van 13 juni 1999 van toepassing waren. Maatschappelijke en politieke ontwikkelingen zoals de individualisering, de mediatisering en het anti-partijdenken blijken een grotere invloed te hebben dan materiële beperkingen bij het voeren van verkiezingscampagnes.

De stemverschuivingen zijn een tweede belangrijke verklaringsfactor voor de stijging van het voorkeurstemmenpercentage. De kiezers van de verliezende partijen stemden meer per voorkeur dan in 1995 vermoedelijk omdat zij meer vertrouwen hebben in bepaalde kandidaten dan in de partij waartoe die kandidaten behoren. Het persoonlijke resultaat van CVP-boegbeeld J-L. Dehaene is daarvan een voorbeeld. De kiezers van de winnende partijen stemden in Vlaanderen eveneens meer per voorkeur. Bij de Agalev- en Vlaams Blok-kiezers blijkt het vooral te gaan om een inhaalbeweging. Bij de VLD- en VU-kiezers werden de grootste stijgingen genoteerd voor die verkiezingen waar ze hun kopstukken of opvallende nieuwkomers uitspeelden.

Aan Franstalige zijde was de stijging van het voorkeurstemmenpercentage niet algemeen. Voor het Waals Parlement werd er minder per voorkeur gestemd dan in 1995 en ook bij de verkiezingen voor de Kamer stelden we vast dat in de meerderheid van de Waalse kieskringen het voorkeurstemmenpercentage niet toe- maar afnam. De reden hiervoor moet gezocht worden bij de Ecolo-kiezers. De Franstalige groenen waren de grote winnaars van de verkiezingen in het zuiden van het land. De Ecolo-kiezers die in 1995 voor één van de regeringspartijen hadden gestemd, waren blijkbaar onvoldoende vertrouwd met de kandidaten van de Groenen en brachten verhoudingsgewijs wellicht meer lijst- dan voorkeurstemmen uit waardoor het voorkeurstemmenpercentage van Ecolo voor het Waals Parlement en in verscheidene Waalse kieskringen voor de Kamer afnam. Daarbij komt nog dat de bekendste Ecolo-kandidaten figureerden op de Senaats- en Europese lijst.

Een andere vaststelling is dat in tegenstelling tot de verkiezingen van 1995 de Vlaamse kiezers op 13 juni 1999 meer op kandidaten stemden dan de Franstalige kiezers. De Vlaamse kiezers brachten vooral veel voorkeurstemmen uit voor de Senaats- en Europese verkiezingen waarvoor de Vlaamse partijen hun boegbeelden inzetten en die in grote kiescolleges georganiseerd worden. De Waalse kiezers voelen zich blijkbaar minder aangesproken door verkiezingen in grote kiescolleges.

In 1995 bleek al dat de meervoudige voorkeurstem niet zo meervoudig is. Ook op 13 juni 1999 bracht de voorkeurstemmenkiezer gemiddeld minder dan twee naamstemmen uit. Het gemiddeld aantal naamstemmen daalde zelfs licht. De grotere vertrouwdheid met de meervoudige voorkeurstem heeft dus niet geresulteerd in een meervoudiger voorkeurstem. Dat er meer per voorkeur werd gestemd betekende niet dat er meer naamstemmen werden uitgebracht. Het gemiddeld aantal naamstemmen nam in vergelijking met 1995 zelfs in geringe mate af. De stemverschuivingen zijn hiervoor de belangrijkste verklaring. De kiezers die de regeringspartijen trouw bleven waren wellicht selectiever in het uitbrengen van een voorkeurstem, terwijl de vele nieuwe kiezers van de oppositiepartijen en vooral van de kleine oppositiepartijen minder vertrouwd waren met de kandidaten van deze partijen en zich vermoedelijk beperkten tot een voorkeurstem voor de lijsttrekker.

Voorts bevestigden de verkiezingen van 13 juni 1999 dat het bijzonder moeilijk is de nuttige lijstvolgorde te doorbreken. De halvering van het gewicht van

de lijststem waartoe de regering-Verhofstadt besliste zal hierin enige verandering brengen, vooral voor de grote partijen en in grote kieskringen of kiescolleges. Maar ook met een gehalveerde lijststem zullen kandidaten die buiten de nuttige volgorde verkozen worden wellicht nog een zeer kleine minderheid blijven.

Bijlage: De parlementsleden en hun voorkeurstemmen

VOORKEURSTEMMEN VAN DE VERKOZEN EUROPESE PARLEMENTSLEDEN VOORKEURSTEMMENVOET GECORRIGEEERDE 500-SCHAAL					
	Naam	Partij	Kiescollege	500-schaal	N
1	Anciaux B.	VU-ID	Nederlands	197.6	322.841
2	Busquin P.	PS	Frans	141.3	248.994
3	Vandenbroucke F.	SP	Nederlands	110.7	190.314
4	Smet M.	CVP	Nederlands	110.2	212.232
5	Neyts A.	VLD	Nederlands	105.4	203.386
6	Vanhecke F.	VB	Nederlands	91.4	160.117
7	Ries F.	PRL - FDF	Frans	87.5	156.259
8	Sterckx D.	VLD	Nederlands	85.1	164.228
9	Sörensen P.	AGALEV	Nederlands	77.0	125.038
10	Ducarme D.	PRL - FDF	Frans	72.1	128.708
11	Hansenne M.	PSC	Frans	62.5	86.298
12	Grosch M.	CSP	Duits	61.7	7.879
13	Lannoye P.	ECOLO	Frans	57.1	96.780
14	Van Hecke J.	CVP	Nederlands	51.6	99.443
15	Deprez G.	PRL - FDF	Frans	48.9	87.372
16	De Clercq W.	VLD	Nederlands	47.6	91.894
17	Thyssen M.	CVP	Nederlands	37.3	71.875
18	Van Der Taelen L.	AGALEV	Nederlands	28.2	45.814
19	Maes N.	VU-ID	Nederlands	26.3	42.955
20	Van Lancker A.	SP	Nederlands	23.3	39.989
21	Dillen K.	VB	Nederlands	21.4	37.514
22	Frassoni M.	ECOLO	Frans	18.4	31.149
23	Desama C.	PS	Frans	13.1	23.011
24	Thielemans F.	PS	Frans	10.4	18.394
25	Jonckheer P.	ECOLO	Frans	10.4	17.676

VOORKEURSTEMMEN VAN DE VERKOZEN KAMERLEDEN VOORKEURSTEMMENVOET 500-SCHAAL					
	Naam	Partij	Kieskring	500-schaal	N
1	De Clerck S.	CVP	Kortrijk-Roeselare-Tielt	204.7	71.590
2	Di Rupo E.	PS	Bergen-Zinnik	190.5	63.035
3	Dewael P.	VLD	Hasselt-Tongeren-Maaseik	160.6	55.372
4	De Croo H.	VLD	Aalst-Oudenaarde	152.1	46.157
5	Vande Lanotte J.	SP	Veurne-Diksmuide-Ieper-Oostende	150.8	40.449

6	Piqué Ch.	PS	Brussel-Halle-Vilvoorde	148.9	45.267
7	Daems R.	VLD	Leuven	141.6	43.907
8	Annemans G.	VB	Antwerpen	139.4	51.651
9	Reynders D.	PRL-FDF	Luik	126.6	38.094
10	de Donnea F-X.	PRL-FDF	Brussel-Halle-Vilvoorde	126.5	48.245
11	Van Parys T.	CVP	Gent-Eeklo	119.2	37.869
12	Eerdekens Cl.	PRL-FDF	Namen-Dinant-Philippeville	116.1	34.608
13	Poncelet J-P.	PSC	Aarlen-Marche-en-Famenne-Bastenaken-Neufchâteau-Virton	112.8	25.522
14	Moriau P.	PS	Charleroi-Thuin	105.1	34.838
15	Decroly V.	ECOLO	Brussel-Halle-Vilvoorde	97.1	33.364
16	Van Rompuy H.	CVP	Brussel-Halle-Vilvoorde	94.4	28.295
17	Versnick G.	VLD	Gent-Eeklo	93.8	30.626
18	Fournaux R.	PSC	Namen-Dinant-Philippeville	93.1	23.538
19	Van Peel M.	CVP	Antwerpen	92.6	30.418
20	Baldewijns E.	SP	Hasselt-Tongeren-Maaseik	92.2	30.142
21	Willockx F.	SP	St.-Niklaas-Dendermonde	90.7	19.642
22	Pinxten K.	CVP	Hasselt-Tongeren-Maaseik	89.4	31.408
23	Van den Bossche L.	SP	Gent-Eeklo	88.9	22.090
24	Derycke E.	SP	Kortrijk-Roeselare-Tielt	88.2	23.215
25	Langendries R.	PSC	Nijvel	87.3	16.850
26	Brepoels F.	VU-ID	Hasselt-Tongeren-Maaseik	85.6	20.583
27	Milquet J.	PSC	Brussel-Halle-Vilvoorde	84.0	20.084
28	Tant P.	CVP	Aalst-Oudenaarde	83.1	21.225
29	Deleuze O.	ECOLO	Brussel-Halle-Vilvoorde	81.4	27.984
30	Landuyt R.	SP	Brugge	80.4	15.489
31	Desimpel A.	VLD	Veurne	79.8	20.762
32	Grafé J-P.	PSC	Luik	78.9	18.813
33	Antheunis F.	VLD	St.-Niklaas-Dendermonde	77.0	21.923
34	Flahaut A.	PS	Nijvel	75.7	16.755
35	Goutry L.	CVP	Brugge	75.6	18.078
36	Peeters J.	SP	Mechelen-Turnhout	74.8	21.239
37	Lano P.	VLD	Kortrijk-Roeselare-Tielt	71.9	20.403
38	Daerden M.	PS	Luik	71.6	23.890
39	Herzet J.	PRL-FDF	Nijvel	71.6	21.562
40	Ylief Y.	PS	Verviers	70.1	13.521
41	Duquesne A.	PRL-FDF	Aarlen-Marche-en-Famenne-Bastenaken-Neufchâteau-Virton	69.4	15.601
42	Viseur J-J.	PSC	Charleroi-Thuin	69.0	15.878
43	Eyskens M.	CVP	Leuven	68.5	18.208
44	Leterme Y.	CVP	Veurne-Diksmuide-Ieper-Oostende	68.1	17.137
45	Barzin A.	PRL-FDF	Namen-Dinant-Philippeville	67.1	19.337
46	Maingain O.	PRL-FDF	Brussel-Halle-Vilvoorde	64.8	24.703
47	Coveliers H.	VLD	Antwerpen	64.2	22.611

48	Vanvelthoven P.	SP	Hasselt-Tongeren-Maaseik	64.0	20.920
49	Detremmerie J-P.	PSC	Doornik-Aat-Moeskroen	63.5	12.223
50	Vandeurzen J.	CVP	Hasselt-Tongeren-Maaseik	63.2	22.216
51	Larcier G.	PS	Aarlen-Marche-en-Famenne-Basten- aken-Neufchâteau-Virton	62.7	11.508
52	Schoofs B.	VB	Hasselt-Tongeren-Maaseik	61.0	17.058
53	Verherstraeten S.	CVP	Mechelen-Turnhout	59.7	20.927
54	Chevalier P.	VLD	Brugge	59.1	13.480
55	D'Hondt G.	CVP	St.-Niklaas-Dendermonde	58.9	16.120
56	Van de Casteele A.	VU-ID	Brussel-Halle-Vilvoorde	58.2	11.680
57	Bourgeois G.	VU-ID	Kortrijk-Roeselare-Tielt	57.5	10.858
58	Denis R.	PRL-FDF	Verviers	56.6	12.591
59	Chabot J.	PS	Hoei-Borgworm	56.5	11.877
60	De Man F.	VB	Brussel-Halle-Vilvoorde	56.2	16.129
61	Van der Maelen D.	SP	Aalst-Oudenaarde	55.0	12.874
62	Ansoms J.	CVP	Antwerpen	54.6	17.949
63	Cortois W.	VLD	Brussel-Halle-Vilvoorde	54.5	17.276
64	Talhaoui F.	AGALEV	Antwerpen	53.0	16.348
65	Smets A.	PSC	Verviers	52.9	10.537
66	Van Aperen A.	VLD	Mechelen-Turnhout	52.6	16.972
67	Brouns H.	CVP	Hasselt-Tongeren-Maaseik	52.0	18.286
68	Van Grootenbrulle B.	PS	Doornik-Aat-Moeskroen	51.3	12.518
69	Delizee J-M.	PS	Namen-Dinant-Philippeville	50.5	15.062
70	Spinnewyn J.	VB	Mechelen-Turnhout	50.1	15.189
71	Erdman F.	SP	Antwerpen	50.0	14.557
72	Valkeniers J.	VLD	Brussel-Halle-Vilvoorde	49.2	15.601
73	Vanpoucke D.	CVP	Kortrijk-Roeselare-Tielt	48.5	16.948
74	Grauwels K.	AGALEV	Leuven	47.9	10.609
75	Dardenne M.	ECOLO	Namen-Dinant-Philippeville	47.4	12.041
76	Moerman F.	VLD	Gent-Eeklo	46.4	15.136
77	Paque L.	PSC	Hoei-Borgworm	45.0	4.918
78	Van Den Broeck J.	VB	St.-Niklaas-Dendermonde	44.0	10.881
79	Vanden Poel M.	VLD	Hasselt-Tongeren-Maaseik	43.9	15.119
80	Michel Ch.	PRL-FDF	Nijvel	43.8	13.174
81	Schellens A.	SP	Leuven	43.0	10.727
82	Detienne T.	ECOLO	Luik	43.0	12.197
83	Chastel O.	PRL-FDF	Charleroi-Thuineroy-Thuin	42.5	11.651
84	Janssens Ch.	PS	Luik	39.5	13.165
85	Van Eetvelt J.	CVP	Mechelen-Turnhout	39.4	13.818
86	Colen A.	VB	Antwerpen	38.9	14.425
87	Pieters T.	CVP	Kortrijk-Roeselare-Tielt	38.8	13.574
88	Moerman J-P.	PRL-FDF	Bergen-Zinnik	38.8	9.190
89	Van Weert E.	VU-ID	Mechelen-Turnhout	38.6	9.952

90	De Crem P.	CVP	Gent-Eeklo	38.4	12.188
91	Van Den Eynde F.	VB	Gent-Eeklo	37.8	10.019
92	D'Hondt D.	PRL-FDF	Doornik-Aat-Moeskroen	37.8	8.261
93	Wauthier M.	PRL-FDF	Namen-Dinant-Philippeville	37.7	10.874
94	Avondtrootd Y.	VLD	Antwerpen	37.7	13.287
95	Boutmans E.	AGALEV	Antwerpen	37.6	11.592
96	De Parmentier C.	PRL-FDF	Brussel-Halle-Vilvoorde	36.9	14.085
97	Simonet J.	PRL-FDF	Brussel-Halle-Vilvoorde	35.9	13.682
98	Wauters J.	AGALEV	Mechelen-Turnhout	35.2	9.255
99	Lefevre J.	PSC	Bergen-Zinnik	35.0	6.412
100	Dufour F.	PS	Doornik-Aat-Moeskroen	33.6	8.210
101	Schauvliege J.	CVP	Gent-Eeklo	32.3	10.249
102	Lenssen G.	VLD	Hasselt-Tongeren-Maaseik	32.2	11.092
103	D'Haeseleer G.	VB	Aalst-Oudenaarde	32.1	6.792
104	Goris S.	VLD	Leuven	31.3	9.710
105	Leen S.	AGALEV	St.-Niklaas-Dendermonde	31.0	5.807
106	Creyf S.	CVP	Brussel-Halle-Vilvoorde	30.8	9.242
107	Borginon F.	VU-ID	Antwerpen	29.2	6.842
108	Tavernier J.	AGALEV	Gent-Eeklo	28.8	7.238
109	Van Hoorebeke K.	VU-ID	Gent-Eeklo	28.5	5.574
110	Yerna M.	PS	Luik	28.5	9.495
111	Willems F.	VU-ID	St.-Niklaas-Dendermonde	28.4	4.980
112	Vanhoutte P.	AGALEV	Hasselt-Tongeren-Maaseik	28.4	7.087
113	Clerfayt G.	PRL-FDF	Brussel-Halle-Vilvoorde	28.2	10.765
114	Pelzer G.	ECOLO	Verviers	28.0	4.825
115	Drion C.	ECOLO	Luik	27.7	7.863
116	Goyvaerts H.	VB	Leuven	27.5	5.757
117	Bonte H.	SP	Brussel-Halle-Vilvoorde	26.9	5.764
118	Bacquelaine D.	PRL-FDF	Luik	26.2	7.885
119	Somers B.	VLD	Mechelen-Turnhout	25.2	8.142
120	Hendrickx M.	CVP	Mechelen-Turnhout	25.1	8.796
121	Descheemaeker A-M.	AGALEV	Kortrijk-Roeselare-Tielt	24.7	4.639
122	Eeman J.	VLD	Aalst-Oudenaarde	24.4	7.411
123	Féret D.	FN	Charleroi-Thuin	24.3	3.549
124	Seghin Ph.	PRL-FDF	Charleroi-Thuin	23.2	6.350
125	Bultinck K.	VB	Veurne-Diksmuide-Ieper-Oostende	22.7	3.756
126	Gilkinet M.	ECOLO	Nijvel	22.6	5.227
127	Bouteca R.	VB	Kortrijk-Roeselare-Tielt	22.3	4.680
128	De Block M.	VLD	Brussel-Halle-Vilvoorde	21.8	6.910
129	Pieters D.	VU-ID	Leuven	21.5	3.771
130	Burgeon C.	PS	Bergen-Zinnik	21.4	7.073
131	Timmermans P.	ECOLO	Charleroi-Thuin	21.3	5.445
132	Lahaye M.	VLD	Veurne-Diksmuide-Ieper-Oostende	21.2	5.514

133	Viseur J-P.	ECOLO	Bergen-Zinnik	20.9	4.189
134	Henry J-P.	PS	Charleroi-Thuin	20.1	6.661
135	Coenen M-T.	ECOLO	Brussel-Halle-Vilvoorde	19.5	6.711
136	Pieters D.	CVP	Brussel-Halle-Vilvoorde	19.4	5.820
137	Canon J.	PS	Charleroi-Thuin	19.3	6.386
138	Laeremans B.	VB	Brussel-Halle-Vilvoorde	19.1	5.485
139	Hove G.	VLD	Aalst-Oudenaarde	18.5	5.604
140	Harmegnies Y.	PS	Bergen-Zinnik	16.2	5.357
141	Vanoost L.	AGALEV	Brussel-Halle-Vilvoorde	16.2	3.349
142	Lejeune J.	PRL-FDF	Luik	15.5	4.666
143	Bartholomeeussen M.	SP	Antwerpen	14.9	4.339
144	Mortelmans J.	VB	Mechelen-Turnhout	14.0	4.234
145	De Groot E.	VLD	Antwerpen	13.5	4.742
146	Minne M.	ECOLO	Charleroi-Thuin	12.3	3.143
147	Mayeur Y.	PS	Brussel-Halle-Vilvoorde	11.0	3.357
148	Tastenhoye G.	VB	Antwerpen	9.1	3.389
149	Verlinde H.	SP	Brugge	8.8	1.692
150	Sevenhans L.	VB	Antwerpen	7.1	2.632

**VOORKEURSTEMMEN VAN DE RECHTSTREEKS VERKOZEN SENATOREN
VOORKEURSTEMMENVOET GECORRIGEERDE 500-SCHAAL**

	Naam	Partij	Kiescollege	500-schaal	N
1	Dehaene J-L.	CVP	Nederlands	286.4	562.239
2	Verwilghen M.	VLD	Nederlands	211.7	419.130
3	Verhofstadt G.	VLD	Nederlands	189.9	376.082
4	Tobback L.	SP	Nederlands	154.2	265.088
5	Maystadt Ph.	PSC	Frans	148.8	222.949
6	Michel L.	PRL-FDF	Frans	147.2	266.403
7	Vogels M.	AGALEV	Nederlands	136.0	216.581
8	Happart J.	PS	Frans	104.0	183.388
9	Vankrunkelsven P.	VU-ID	Nederlands	58.2	81.452
10	Moreels R.	CVP	Nederlands	55.6	109.119
11	Verreycken W.	VB	Nederlands	55.4	96.899
12	Morael J.	ECOLO	Frans	48.3	78.214
13	Moureaux Ph.	PS	Frans	43.4	76.477
14	de 't Serclaes N.	PRL-FDF	Frans	41.7	75.442
15	Nagy M.	ECOLO	Frans	41.2	66.678
16	Bodson Ph.	PRL-FDF	Frans	32.7	59.237
17	Lizin A-M.	PS	Frans	30.1	53.145
18	De Bethune S.	CVP	Nederlands	28.1	55.075
19	Dedecker J-M.	VLD	Nederlands	26.5	52.492
20	Thijs E.	CVP	Nederlands	24.4	47.868

21	Dubie J.	ECOLO	Frans	22.3	36.006
22	Hasquin H.	PRL-FDF	Frans	22.2	40.231
23	Mahoux Ph.	PS	Frans	21.3	37.592
24	Kelchtermans T.	CVP	Nederlands	19.4	38.134
25	Leduc J.	VLD	Nederlands	18.2	36.065
26	Monfils Ph.	PRL-FDF	Frans	18.2	32.929
27	Vanlerberghe M.	SP	Nederlands	17.9	30.838
28	Taelman M.	VLD	Nederlands	14.0	27.625
29	Willame-Boonen M.	PSC	Frans	13.8	20.677
30	Van Quickenborne V.	VU-ID	Nederlands	13.7	19.109
31	Colla M.	SP	Nederlands	12.7	21.770
32	Dallemagne G.	PSC	Frans	12.6	18.880
33	De Grauwe P.	VLD	Nederlands	12.2	24.163
34	Moens G.	SP	Nederlands	12.2	20.897
35	Stavaux G.	VB	Nederlands	11.7	20.466
36	Vandenberghhe H.	CVP	Nederlands	10.9	21.404
37	Ceder J.	VB	Nederlands	9.9	17.277
38	De Roeck J.	AGALEV	Nederlands	9.4	14.946
39	Raes R.	VB	Nederlands	8.0	13.922
40	Lozie F.	AGALEV	Nederlands	6.9	10.949

**VOORKEURSTEMMEN VAN DE VERKOZEN VLAAMS PARLEMENTSLEDEN
VOORKEURSTEMMENVOET 500-SCHAAL**

	Naam	Partij	Kieskring	500-schaal	N
1	Dewinter F.	VB	Antwerpen	206.0	76.851
2	Stevaert S.	SP	Hasselt-Tongeren-Maaseik	183.1	62.713
3	Van Den Brande L.	CVP	Mechelen-Turnhout	121.7	43.208
4	Kelchtermans T.	CVP	Hasselt-Tongeren-Maaseik	121.0	41.950
5	Gabriels J.	VLD	Hasselt-Tongeren-Maaseik	117.4	40.045
6	Martens L.	CVP	Kortrijk-Roeselare-Tielt	114.7	38.934
7	Tobback B.	SP	Leuven	102.8	26.693
8	Coens J.	CVP	Brugge	101.8	25.265
9	Demeester W.	CVP	Antwerpen	96.6	31.292
10	Sauwens J.	VU-ID	Hasselt-Tongeren-Maaseik	93.3	22.380
11	Vanderpoorten M.	VLD	Mechelen-Turnhout	90.7	29.009
12	De Batselier N.	SP	St.-Niklaas-Dendermonde	89.4	19.305
13	De Roo J.	CVP	Gent-Eeklo	82.7	25.845
14	Ceysens P.	VLD	Leuven	80.9	24.063
15	De Maght A.	VLD	Aalst-Oudenaarde	80.6	23.963
16	Van Rompuy E.	CVP	Halle-Vilvoorde	78.6	22.683
17	Denys A.	VLD	Gent-Eeklo	78.3	25.439
18	Hermans M.	VU-ID	Mechelen-Turnhout	72.1	18.814

19	Bril L.	VLD	Kortrijk-Roeselare-Tielt	71.2	20.999
20	Aelvoet M.	AGALEV	Leuven	70.6	16.241
21	Verhofstadt G.	VLD	Antwerpen	67.4	23.366
22	Peeters L.	SP	Halle-Vilvoorde	65.2	13.419
23	Maes N.	VU-ID	St.-Niklaas-Dendermonde	63.6	11.933
24	Tyberghien M.	CVP	Veurne-Diksmuide-Ieper-Oostende	63.6	16.532
25	Vermeiren F.	VLD	Halle-Vilvoorde	63.0	19.234
26	De Loor H.	SP	Aalst-Oudenaarde	62.0	14.382
27	Van Wallendael T.	SP	Antwerpen	61.2	17.972
28	Geysels J.	AGALEV	Mechelen-Turnhout	60.7	16.212
29	Van Eyken C.	UF	Halle-Vilvoorde	59.7	11.967
30	Merckx T.	CVP	Leuven	59.7	15.614
31	Taylor J.	CVP	St.-Niklaas-Dendermonde	59.2	16.304
32	De Gucht K.	VLD	St.-Niklaas-Dendermonde	55.4	15.373
33	Dua V.	AGALEV	Gent-Eeklo	54.2	14.073
34	Feytons F.	VLD	Hasselt-Tongeren-Maaseik	54.2	18.479
35	Van Der Poorten M.	CVP	Aalst-Oudenaarde	53.6	13.876
36	Beysen W.	VLD	Antwerpen	52.2	18.067
37	Van Nieuwenhuysen L.	VB	Mechelen-Turnhout	51.0	15.471
38	Geraerts J.	VB	Hasselt-Tongeren-Maaseik	50.5	14.006
39	Bossuyt G.	SP	Kortrijk-Roeselare-Tielt	50.4	12.687
40	Van Cleuvenbergen R.	CVP	Hasselt-Tongeren-Maaseik	49.8	17.246
41	Van Grembergen P.	VU-ID	Gent-Eeklo	49.7	10.543
42	Maes J.	SP	Veurne-Diksmuide-Ieper-Oostende	48.2	11.984
43	Demeulenaere J.	VLD	Veurne-Diksmuide-Ieper-Oostende	47.4	12.289
44	Vandenbossche D.	SP	Gent-Eeklo	45.9	10.869
45	Platteau S.	VLD	Halle-Vilvoorde	44.2	13.503
46	Keulen M.	VLD	Hasselt-Tongeren-Maaseik	43.8	14.927
47	Loones J.	VU-ID	Veurne-Diksmuide-Ieper-Oostende	43.6	62.54
48	Wymeersch F.	VB	St.-Niklaas-Dendermonde	43.6	10.842
49	Devolder J.	VLD	Brugge	40.6	9.084
50	Mahassine C.	SP	Hasselt-Tongeren-Maaseik	40.3	13.784
51	Van Nieuwkerke A.	SP	Brugge	39.7	7.093
52	De Meyer J.	CVP	St.-Niklaas-Dendermonde	39.4	10.852
53	Browaets J.	VLD	Aalst-Oudenaarde	39.0	11.583
54	Decaluwé C.	CVP	Kortrijk-Roeselare-Tielt	38.6	13.104
55	Van Hauthem J.	VB	Halle-Vilvoorde	38.5	9.673
56	Moreau A.	VLD	Leuven	37.4	11.130
57	Swennen G.	SP	Hasselt-Tongeren-Maaseik	36.9	12.630
58	Van Dijk K.	VU-ID	Mechelen-Turnhout	35.7	9.325
59	Sannen L.	AGALEV	Hasselt-Tongeren-Maaseik	35.4	8.571
60	Gardeyn G.	CVP	Kortrijk-Roeselare-Tielt	35.4	12.028
61	Van Vaerenbergh E.	VU-ID	Halle-Vilvoorde	35.3	6.662

62	Suykens L.	SP	Mechelen-Turnhout	35.2	9.535
63	Hostekint P.	SP	Kortrijk-Roeselare-Tielt	35.0	8.800
64	Lauwers H.	VU-ID	Antwerpen	34.8	8.491
65	Matthijs E.	CVP	Gent-Eeklo	33.9	10.590
66	Declercq V.	AGALEV	Brugge	33.7	5.365
67	Van Kessel I.	CVP	Mechelen-Turnhout	33.5	11.885
68	Becq S.	CVP	Halle-Vilvoorde	33.0	9.534
69	Van Den Heuvel R.	AGALEV	Antwerpen	32.7	10.126
70	Logist M.	SP	Leuven	32.7	8.493
71	Van Hecke M.	CVP	Gent-Eeklo	32.4	10.128
72	Schuermans E.	CVP	Hasselt-Tongeren-Maaseik	31.8	11.034
73	Croes L.	SP	Hasselt-Tongeren-Maaseik	31.1	10.650
74	Cordeel M.	VLD	St.-Niklaas-Dendermonde	30.8	8.558
75	Dillen M.	VB	Antwerpen	30.6	11.423
76	Vandenbroecke C.	VU-ID	Kortrijk-Roeselare-Tielt	30.6	5.880
77	Van Overmeire K.	VB	Aalst-Oudenaarde	30.4	6.529
78	Ramoudt D.	VLD	Veurne-Diksmuide-Ieper-Oostende	29.3	7.589
79	Malcorps J.	AGALEV	Antwerpen	28.4	8.805
80	Aers W.	VB	Gent-Eeklo	28.3	7.506
81	Timmermans J.	SP	Aalst-Oudenaarde	28.1	6.527
82	Kindermans G.	CVP	Hasselt-Tongeren-Maaseik	27.6	9.579
83	Vanleenhove G.	CVP	Veurne-Diksmuide-Ieper-Oostende	27.0	7.009
84	Laurys J.	CVP	Leuven	26.6	6.969
85	Guns D.	VLD	Halle-Vilvoorde	26.6	8.123
86	Bex J.	VU-ID	Leuven	26.3	4.586
87	Strackx F.	VB	Leuven	26.2	5.604
88	Stassen J.	AGALEV	St.-Niklaas-Dendermonde	25.9	4.852
89	Laverge J.	VLD	Kortrijk-Roeselare-Tielt	25.8	7.628
90	Van Mechelen D.	VLD	Antwerpen	25.0	8.662
91	De Reuse H.	VB	Kortrijk-Roeselare-Tielt	24.2	5.237
92	Verougstraete C.	VB	Veurne-Diksmuide-Ieper-Oostende	23.8	3.990
93	Lachaert P.	VLD	Gent-Eeklo	22.7	7.363
94	Weyts J.	CVP	Brugge	22.2	5.507
95	Van Looy J.	CVP	Mechelen-Turnhout	22.2	7.872
96	Bogaert A-E.	VU-ID	Aalst-Oudenaarde	20.0	2.926
97	Wille P.	VLD	Gent-Eeklo	19.7	6.407
98	De Smet B.	CVP	Antwerpen	19.5	6.310
99	Caluwé L.	CVP	Antwerpen	18.8	6.081
100	Sarens F.	CVP	Mechelen-Turnhout	17.2	6.105
101	Boutsen T.	VB	Hasselt-Tongeren-Maaseik	17.0	4.723
102	Glorieux E.	AGALEV	Halle-Vilvoorde	16.9	3.677
103	Van Aperen J.	VLD	Antwerpen	16.6	5.748
104	Schepens C.	VLD	Mechelen-Turnhout	15.2	4.874

105	Van Duppen J.	SP	Mechelen-Turnhout	13,8	3.742
106	De Cock F.	VLD	Mechelen-Turnhout	12,9	4.115
107	Ramon F.	AGALEV	Kortrijk-Roeselare-Tielt	11,7	2.371
108	Voorhamme R.	SP	Antwerpen	11,0	3.236
109	De Greyze M.	VB	Gent-Eeklo	10,6	2.813
110	Huybrechts P.	VB	Mechelen-Turnhout	8,8	2.667
111	Librecht J.	VB	Aalst-Oudenaarde	8,8	1.887
112	Van Goethem R.	VB	Halle-Vilvoorde	7,5	1.877
113	Van Den Eynde M.	VB	Antwerpen	7,3	2.721
114	Vermeulen J.	AGALEV	Antwerpen	6,6	2.044
115	Fyens H.	VB	Antwerpen	6,5	2.429
116	Penris J.	VB	Antwerpen	5,7	2.143
117	Verrijken E.	VB	Antwerpen	5,6	2.087
118	Holemans D.	AGALEV	Gent-Eeklo	5,3	1.380

VOORKEURSTEMMEN VAN DE VERKOZEN WAAELSE PARLEMENTSLEDEN
VOORKEURSTEMMENVOET 500-SCHAAL

	Naam	Partij	Kieskring	500-schaal	N
1	Onkelinx L.	PS	Luik	107,4	36.944
2	Van Cauwenberghe J-C.	PS	Charleroi	106,9	32.714
3	Anselme B.	PS	Namen	100,5	24.932
4	Collignon R.	PS	Hoei-Borgworm	96,3	21.519
5	Taminiaux W.	PS	Zinnik	93,5	19.280
6	Lebrun M.	PSC	Dinant-Philippeville	92,4	15.429
7	Foret M.	PRL-FDF	Luik	82,8	24.475
8	Ancion W.	PSC	Luik	72,1	16.873
9	Mathieu G.	PRL-FDF	Neufchâteau-Virton	71,4	10.075
10	Kubla S.	PRL-FDF	Nijvel	69,6	21.261
11	Lienard A.	PSC	Bergen	69,3	10.484
12	Bayenet M.	PS	Dinant-Philippeville	69,1	10.882
13	Demotte R.	PS	Doornik-Aat-Moeskroen	67,9	16.812
14	Bouchat A.	PSC	Aarlen-Marche-Bastenaken	67,0	10.790
15	Antoine A.	PSC	Nijvel	64,6	11.586
16	Happart J.	PS	Luik	63,9	21.982
17	Corbisier-Hagon A-M.	PSC	Charleroi	63,1	11.565
18	Hazette P.	PRL-FDF	Hoei-Borgworm	60,8	10.143
19	Thissen R.	PSC	Verviers	60,0	12.173
20	Bertouille C.	PRL-FDF	Doornik-Aat-Moeskroen	58,4	13.284
21	Navez A.	PS	Thuin	55,9	9.292
22	Dardenne J-P.	PRL-FDF	Aarlen-Marche-Bastenaken	55,9	9.325
23	Walry L.	PS	Nijvel	50,6	10.969
24	Etienne J.	PSC	Namen	46,9	9.002

25	Cornet V.	PRL-FDF	Charleroi	45,2	9.718
26	Scharff P.	PSC	Neufchâteau-Virton	44,2	5.064
27	Saulmont G.	PRL-FDF	Dinant-Philippeville	43,2	7.579
28	Seneca G.	PSC	Doornik-Aat-Moeskroen	41,6	7.586
29	Damseaux A.	PRL-FDF	Verviers	41,0	8.799
30	Severin J.-M.	PRL-FDF	Namen	40,4	8.901
31	Donfut D.	PS	Bergen	39,8	10.100
32	Bock J.	PRL-FDF	Aarlen-Marche-Bastenaken	37,3	6.230
33	Hollogne G.	PSC	Zinnik	36,3	4.147
34	Istasse J.-F.	PS	Verviers	36,1	6.631
35	Defeyt Ph.	ECOLO	Namen	29,6	6.072
36	Boucher P.	PRL-FDF	Nijvel	29,5	9.008
37	Dauby J.-P.	PRL-FDF	Doornik-Aat-Moeskroen	29,3	6.671
38	Gilles G.	PS	Namen	29,2	7.243
39	Biefnot R.	PS	Bergen	28,5	7.245
40	Huin M.	PRL-FDF	Thuin	28,4	4.142
41	Marechal N.	ECOLO	Luik	27,9	7.876
42	Deghilage F.	PS	Bergen	27,1	6.878
43	Hiance G.	PSC	Luik	26,2	6.141
44	Meureau R.	PS	Hoei-Borgworm	26,1	5.824
45	Wesphael B.	ECOLO	Luik	25,4	7.167
46	Pary-Mille F.	PRL-FDF	Zinnik	25,2	3.664
47	Namotte J.	PS	Luik	24,6	8.470
48	Javaux J.-M.	ECOLO	Hoei-Borgworm	24,2	3.286
49	Smeets D.	ECOLO	Verviers	23,8	4.196
50	Desgain X.	ECOLO	Charleroi	23,8	5.143
51	Miller R.	PRL-FDF	Bergen	23,7	4.039
52	Neven M.	PRL-FDF	Luik	23,4	6.909
53	Cheron M.	ECOLO	Nijvel	23,4	5.510
54	Tiberghien L.	ECOLO	Doornik-Aat-Moeskroen	22,0	4.089
55	Keutgen E.	PSC	Verviers	20,2	4.096
56	Charlier Ph.	PSC	Charleroi	19,4	3.556
57	Ancion C.	PRL-FDF	Luik	19,4	5.728
58	Sadaune A.	FN	Charleroi	18,3	2.209
59	Furlan P.	PS	Thuin	17,7	2.935
60	Hofman G.	PS	Luik	16,5	5.678
61	Stoffels E.	PS	Verviers	16,4	3.011
62	Perdieu J.-P.	PS	Doornik-Aat-Moeskroen	16,3	4.019
63	Henry Ph.	ECOLO	Luik	15,6	4.408
64	Dupont C.	PS	Charleroi	15,6	4.764
65	Servais-Thysen A.	PRL-FDF	Luik	15,2	4.051
66	Wahl J.-P.	PRL-FDF	Nijvel	13,7	4.182
67	Leonard J.-M.	PS	Luik	13,2	4.540

68	Bodson M.	PS	Zinnik	13,0	2.687
69	Poty F.	PS	Charleroi	12,6	3.848
70	Josse D.	ECOLO	Bergen	12,1	1.796
71	Fontaine Ph.	PRL-FDF	Charleroi	11,3	2.432
72	Hardy P.	ECOLO	Namen	11,1	2.286
73	Vlaminck-Moreau M.	ECOLO	Charleroi	11,1	2.403
74	Guilbert M.	ECOLO	Doornik-Aat-Moeskroen	10,9	2.019
75	Hordies M.	ECOLO	Nijvel	6,2	1.463

Summary: The Use of the Preferential Vote at the Belgian General Elections of 1999

At 13 June 1999, elections for the regional Parliaments, the federal Parliament (both House of Representatives and Senate) and the European Parliament were held in Belgium.

The percentage of voters casting a preferential vote at these elections increased again, reaching the highest score ever in Belgian history. On average, 60,9 % of the electorate expressed their preference for one or more candidates. Although voters have the possibility to cast a multiple preferential vote (i.e. a vote for several candidates figuring on the same party list), this possibility is not used very much. A voter who cast a preferential vote, only vote on average for 1,73 candidates.

The further increase in preferential votes was a little surprise since strong limitations were imposed upon campaign expenditures and on commercial affichage. Political and social evolutions, such as individualism, anti-party feelings and mediatisation seem to have had a stronger impact upon preferential voting than these material limitations.

The use of the preferential vote varies from one constituency to another, from Flemings to Walloons, and from one party to another. There were some notable evolutions. The voters of the extreme-right Vlaams Blok and of the green parties Agalev and Ecolo, who traditionally cast less preferential votes than voters of other parties, have diminished the gap between them and the other parties. Another important evolution is the decrease of preferential voting in some constituencies in Wallonia. As for the Senate and the European Parliament, more Flemings now cast a preferential vote than Walloons do. The large constituencies used for these elections seem to attract very well-known politicians and as a consequence also very much preferential votes in Flanders.

Despite the increase in preferential voting, the order of the list, composed by the party remained in most cases decisive whether or not a candidate was elected